

8. fejezet

Küzdelem a túlélésért

„A szocializmus építése a mezőgazdaságban kemény harc. De megnyerjük ezt a csatát.”

Gh. Gheorghiu-Dej 1949. március.

Amiről az alábbiakban beszélünk, néma ütközetek hosszú sorozata az állam és a falvak lakói között. A felek közötti erőviszonyok aszimmetrikusak: a hatalom birtokosai rendelkeztek a kényszerítőeszközök arzenálja fölött, a hatalom nélküliek saját javaik fölötti rendelkezési hatalmukat szerették volna megőrizni. Az erőviszonyok közötti túl nagy különbségek az alul lévőknek a nyílt szembeszállást reménytelen vállalkozássá tették. A hatalom nélküli harcba szállók ezért legtöbbször névtelenek, eszközeik rejtettek, az összecsapások észrevétlenek, nyílt konfrontációra csak ritkán kerül sor. A harc azonban a túlélés feltétele, következésképp a néma észrevétlenség bölcs taktika.

A szovjet típusú államban a tervező monopóliuma dönti el, hogy a gazdasági rendszerben mi történjen.¹ Romániában az állam 1947-től, korábban nem tapasztalt mértékben kiszélesítette rendelkezési hatáskörét a gazdasági életben. A falusi termelőmunkában olyan gazdasági cselekvéseket szabályozott, amelyek korábban a termelők egyéni döntéseinek szférájába tartoztak: minimálisra korlátozta az egyén tervezések, döntések mozgásterét. A közismert terményelvonási formák mellett (kvótarendszer, kötelező szerződéskötések az állami felvásárlókkal) megtiltotta a mezőgazdasági munkák természetbeni fizetését, a beclésre, „szemre” vásárlást a piacokon, vásárokon, a bejelentetlen állatlevágásokat beleértve a pulykák, libák eladását és levágását, a finomliszt-készítmények sütését, a zabtermés zölden való lekaszását, az éretlen tengeri leszedését. Szabályozta a hús és a tűzifa árát, a

zöldségfélék eladási módját, a len és a kender forgalmát, a burgonya kiszedését, a hús, kenyér- és máléfogyasztást. Kisajátította a létfenntartásban szükséges erőforrásokat (erdők, legelők), majd megszabta az ezekből való részesedés mértékét, szempontjait és árát. Az új szabályozásokat, tiltásokat a hatalom tisztviselők, adószedők, terménybegyűjtők, erdészek, hivatalba állításával, szankciók, súlyos büntetések kilátásba helyezésével nyomatékosította. Az új jogrend egyik napról a másikra kihágásnak minősítette a szokásjogban gyökerező, nemzedékek óta természetesnek tartott létfenntartási tevékenységek sokaságát. Mindenki, aki továbbra is téglát, meszet égetett a legelőn bányászott agyagból, mészkőből, vagy gabonát cserélt épületfával, tűzifát szállított az engedélyezett mennyiségen fölül, húsvétra bárányt, ősszel juhot vágott, vagy állatbőrt adott el, a fennálló törvényes rend ellen vétett, az állam szempontjából bűnöző lett. Az állam és a törvénykezés a szokásrend tevékenységeinek betiltásával vagy drasztikus korlátozásával bűnözők, bűncselekmények tömegét gyártotta.

Miután az állam kisajátította a községi erdőket és legelőket, súlyos kényszerek bevetésével rendelkezni kezdett a magángazdaságok szántóföldi terményeivel, állati termékekkel, az emberi munkaerővel és a családi gazdaságok igaerejével. A falvak lakói ekkor úgy gondolták, hogy *jogtalanul tulajdonították el javaikat, és visszatulajdonítási cselekedetek sorozatát indították el*, amelynek célja az anyagi javak egyensúlyának az alávetettek javára való billentése. Egy csendes, állandó folyamat kezdődött el, egy „szakadatlan gerillaháború” (James C. Scott), amelyben a visszatulajdonítási gyakorlatok sajátossága a rejtettség, az észrevétlenség és a cselekvők közötti hallgatóságos együttműködés. A nyílt szembeszállás az állami túlerővel a cselekvőknek nagy kockázatot jelentett volna: személyes szabadságukra veszedelmet és anyagi veszteséget. Ezért sokkal bölcsőbb, eredményesebb stratégia volt a rejtettség, névtelenség választása. A tiltakozás, az eltulajdonításokkal szembeni ellenállás más nyíltabb formáira általában nem volt tér. De voltak olyan rövid időszakok amikor a hatalom uralomgyakorlása kevésbé volt hatékony, ilyenkor a termelők azonnal felismerték, hogy a nyílt konfrontációnak nincs vagy alig van a kockázata, és azonnal szembeszálltak az adószedőkkel, terménybegyűjtőkkel, megtagadták az adóhátralékok befizetését, nem kötöttek szerződést az

állammal növényi terményre, tejre, húsrá, hanem a szabad piacon értékesítették javaikat. Ezek azonban a szabadság – a tulajdon fölötti szabad rendelkezés – ritka pillanatai az államszocializmusban, amikor valamilyen okból rövid időre gyengült a termelőkre nehezedő nyomás, lazább volt a felügyelet. A tisztviselők, hivatalnokok, agitátorok, kollektorok hadának azonban az a feladata, hogy állandósítsa a falusi termelők fölötti szigorú felügyeletet és végrehajtsa az állami eltulajdonítás legváltozatosabb formáit.

Az alávetettek ellenállási formáinak célja tehát a jogtalan eltulajdonítások kivédése, az anyagi veszteségek csökkentése. Amikor terményeik piaci forgalmát szigorú adminisztratív szabályokkal tiltják, vagy drasztikusan korlátozzák, és az állami felvásárlási árak a szabad piaci árak többszörösei, a beszolgáltatásra szállított gyapjút homokkal szórják meg, vagy vizezik, a tejet lefölközik, a gabonát idegen anyagokkal keverik, és elszaporodnak a fekete állatvágások. Minden állami eltulajdonítási formának keresik az ellenszerét, kivédési formáit. Az anyagi nyereség vágya letagadhatatlan ezekben a rejtett, kisléptékű akciókban, amelyek biztonságát rejtettségük mellett éppen kisléptékűségük szavatolja.

Az anyagi önérdek keresése csak egyik motivációja a hétköznapi ellenállási formáknak. Más indítékok is állhatnak az állammal való összeütközések gyökerénél, mint például az állam által a termelők kárára elkövetett szembeszökő igazságtalanságok, vagy a javak mértéktelen elvonása felett érzett düh.

A biztonságos ellenállásnak, az észrevétlenség, rejtettség mellett van még egy feltétele: az ellenállók együttműködése. A csaknem nyomtalanul elenyésző cselekedetek akkor maradhatnak homályban, ha a hatalomnak alávetett személyek között hallgatólagos együttműködés van, létezik a konszenzus egy bizonyos szintje a hatalmi eltulajdonítások igazságtalanságának megítélésében, az ellenállás szükségességében. Kutatásaink eddigi eredményei azt mutatják, hogy a hallgatólagos összhang a jogtalan eltulajdonítások kivédésében nem minden falu társadalmában működött azonos szinten. Voltak falvak ahol az állami beavatkozással szembeni ellenállás formája a súlyos, adott pillanatban teljesíthetetlen terhekké sújtott falutárs melletti nyílt szolidarizálás. Sokan vállaltak anyagi áldozatokat, hogy bajba

jutott társukat megmentésük a fenyegető veszedelemtől: beszolgáltatták helyette a hiányzó burgonyamennyiséget, közösen felszántották a földjét, összegyűjtötték és elvetették a szükséges vetőmagot. Az ilyen akciók semmiféle anyagi haszonnal nem kecsegtettek, ellenkezőleg, a résztvevők anyagi veszteségével jártak. Indítékuk a fennebb említett igazságtalanság felett érzett düh mellett a lokális mikroviszonyokból szövődő saját világ védelme. Ez a magatartásmód a szokásrendben gyökerező, katasztrófahelyzetekben évszázadok óta működő történeti minta a székely falu társadalmában. Az ellenállásban hallgatólagosan együttműködők csoportja vizsgálatunk korszakában településszinten szerveződött, de *csak az azonos érdekelttségű társadalmi csoportokon belül*. A vizsgált falvak társadalmi között a lokális életvilág és a külső világ kölcsönviszonyának kérdésében finom megkülönböztetések tehetők. Ahogy – a történeti-társadalmi fejlődésük és természeti adottságaik következményeként – különböznek a kistáj falvai között a birtok- és tulajdonviszonyok, mezőgazdasági hozamok, a családon kívüli munkavállalások mértéke és iránya, úgy különböznek a lokálisan kialakult rétegek reagálásai is a külső állami kényszerekre. Amíg az egyik faluban a falutárs melletti nyílt szolidarizálást tapasztaljuk, a másokban a hatóságok jegyzőkönyvei arról tudósítanak, hogy gyakori a „lakossági bejelentés”, amellyel a hatalom helyi lojálisai éppen falusfeleik észrevétlennek szánt ellenállási formáit leplezik le. Összefüggést látunk az állami eltulajdonítás elleni nyílt vagy rejtett szembeszállás fölötti helyi hallgatólagos egyetértés kifejeződései és az egyes lokális társadalmak differenciálódása között. Ahol a falvak társadalmi mélyen differenciáltak és jelentős a helyi társadalmi hierarchiában az „alullévők” aránya – ez a pozíció nem életforma- vagy az életviteli különbség, ami legfeljebb néhány parcellával több földtulajdont jelent – ott jelentős az új hatalom mellett elkötelezettek csoportja. Ilyen lokális társadalmi környezetben az állami eltulajdonítási formákkal szembeni ellenállás kevésbé nyilvános, szükségszerűen a szűkebb magánszférára, vagy a rokoni, szomszédi „bizalmi kör”-re korlátozódik.

Az előbbi fejezetekben áttekintettük a termelőmunka irányításának, az erőforrások kisajátításának, a terményforgalom és fogyasztás szabályozásának gyakorlatát. A továbbiakban az ezekhez kapcsolódó

ellenállási formákat nyomozzuk, amelyekkel a termelők a nyílt szembenállás veszedelmeit elkerülve, olykor a beleegyezés és engedelmesség látszatát színelve, esetleg a hódolat és tisztelet jeleit is mutatva, önvédelmi erőfeszítéseiket folytatták a túlélésért.

Fennebb említettük, hogy az ellenálló alávetettek csak úgy számíthattak sikerre, ha cselekedeteik homályban, névtelenségben maradtak. Titokban, az éj leple alatt lopják a fát vagy a gabonát, elrejtik az erdőben az adószedők elől eltitkolt juhaikat, tenyérnyi erdei tisztáson borjút vágnak le akkor is, ha ezért börtönbüntetést helyez kilátásba a hatalom. „Az ideológiai és materiális ellenállás közben az alávetettek legfőbb célja, hogy észrevétlenek maradjanak; minél inkább eléri ezt a célt, annál kevésbé fognak valamilyen nyilvántartásban szerepelni.”² A dolgoknak ez a természete rendkívül megnehezíti a kutató munkáját. Alig találunk olyan forrást, amelynek segítségével közvetlenül bepillantunk a hétköznapi ellenállás rejtett forgatókönyvébe. Az ellenállás „földalatti” történetei a hatalmi adminisztráció fennmaradt dokumentumaiból, a néptanácsok végrehajtó bizottsági gyűléseinek jegyzőkönyveiből, kollektorok, adószedők feletteseikhez küldött jelentéseiből, pénzbírságok jegyzőkönyveiből, rajoni kiküldöttek, agitátorok dühödt kifakadásaiból rekonstruálhatók. A hivatalos dokumentumokban is legtöbbször csak az ellenállás nyomait vehetjük észre. Például az ötvenes években a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségét hirdető sikerpropaganda passzusai közé ékelt burkolt utalásokból kiderül, hogy miközben „a dolgozó parasztság egyre nagyobb számban lépett be a szocialista szektorba”, csökkent a termelés és a vetésterület, a falusiak többsége végsőkig ellenállt a legfontosabb tulajdonuk, a földbirtok kisajátításának. Ezek a beszámolók a hatalom fórumain születtek, a történetek természetesen a beszélők pozíciói, szempontjai, érdekeltségei alapján torzítottak. Ebből kell kihámozni, hogy valójában mi is történhetett, és el kell fogadnunk, hogy sose fogjuk tudni teljes sokszínűségében feltárni a földalatti történeteket, legfennebb megközelítő értelmezéseket alkotunk arról, hogy mi is történt valójában a hatalom és az alávetettek viszonyában.

A korszak írásos dokumentumaiban számos utalást találunk arra, hogy az alávetettek nem azonosultak a parancsok, utasítások tartal-

mával, és a formális engedelmesség álarca mögé rejtőzve ellenálltak a hatalmi nyomásnak, igyekeztek megőrizni autonómiájuk maradékait. A kutatót meglepi, hogy a világ különböző pontjain a különböző társadalmi berendezkedésű országokban a hatalom alávetettjei, olykor igen eltérő kultúrák tagjaiként, az állami túlerővel szembeni harcukban mennyire hasonló védekezési eszközöket használtak. Ugyanazokkal az eljárásokkal védekeztek a kínai és maláj parasztok, a magyar alföld termelői és a székely gazdák. Miközben egyetértést és tiszteletet színleltek, eltitkolták állataik és földbirtokaik egy részét, az állami beszolgáltatásra selejtes gabonát szállítottak, máskor nyílt harcba szálltak a begyűjtőkkel, adószedőkkel. Tulajdonképpen a túlélésért való küzdelemről, adaptív stratégiai viselkedésmódról, az egyéni érdekvédelemnek az életvilág keretein belüli változatos formáiról volt szó.

A továbbiakban a két Homoród mente falvainak az 1947-1962 közötti korszak írott dokumentumaiból, narratív forrásokból kinyomozott társadalmi ellenállási formáiról fogunk beszélni.

Hamis adatszolgáltatás

Ez az egyik leggyakoribb védekezési technika. A forrásokban folyamatosan fellelhetők a javak – a földbirtok, állatok, terméseredmények – eltitkolására utaló nyomok.

A termelők már a beszolgáltatási rendszer első időszakában rájöttek, hogy anyagi előnyök származnak abból, ha szántóterületeik reális kiterjedését eltitkolják. A kötelező beszolgáltatásra kirótt terménymennyiséget a családi földbirtok kiterjedésének függvényében állapították meg. A gabonaneműek, krumpli, olajos magvak, takarmány, hús-, tej- és gyapjúbeadást a gazdaságokra birtokkategóriák szerint rótták ki, a mennyiségek a mezőgazdasági terület kiterjedésével arányosan emelkedtek. Előnyösebb volt például egy 10 ha mezőgazdasági területtel rendelkező két generációs családban a birtokot két-három részre osztva, a nagykorú családtagokra szétíratni.

A beszolgáltatási kötelezettségek csökkentésének szándéka mellett más indítéka is volt a földbirtok csökkentésének a hivatalos nyilvántartásokban.

Az 1720/1950 MT rendelkezés értelmében akinek 1,5 ha feletti mezőgazdasági területe volt, nem kaphatott élelmiszerjegyet. Akiknek földbirtoka meghaladta a rendelkezésben előírt területet úgy próbálták megszerezni a jogosultságot az élelmiszerjegyre, hogy a helyi gazdasági előjáróval legelőnek minősítették egy-egy kaszálóparcellát. Ez azonban ritka és veszélyes dolog volt, ennél gyakoribb a földek szétíratása az egy családban, együtt dolgozó nagykorú családtagok között.³ Ez az eljárás annyira általános volt, hogy az 1101/1953 MT határozat elrendeli a szétíratott földek tisztázását. Rajoni utasításra a Homoródok mentén is helyi „földtisztázó bizottságokat” alakítottak, ezek tagjai ellenőrizték, hogy a szétírt birtokok tulajdonosai külön háztartásban élnek-e, külön tartják-e állataikat, elkülönítették-e a takarmányt, hogy a gazdasági felszerelések mennyisége elegendő-e két gazdaságnak. Voltak esetek, amikor a különgazdálkodás tényét a bizottság a családi gazdaságok udvarán egy vagy két különálló trágyadomb, illetve az udvarra nyíló kapuk száma alapján döntötte el. Homoródmáson 1958. január 29-én 47 gazda birtokösszevonásának vizsgálatakor megállapították, hogy „az összeírt gazdák mindenike egy kapun járt be és sehol sem találtunk két gazda részére gazdasági épületet.”⁴

Akik állami alkalmazásban voltak, de még földterület volt a nevükön, úgy igyekeztek megszabadulni a birtoktól, hogy elajándékozták rokonaiknak, ismerőseiknek, vagy lemondtak róla a helyi néptanács, kollektív gazdaság javára.

1953 májusában a hamis adatok bemondásának elkerülésére a Rajoni Néptanács a következő utasítást küldte a községekhez: „A dolgozókat 5-ös csoportokban hívják be a Néptanácshoz, hogy összehasonlítva a bemondást a Registrul Agricol-lal [Mezőgazdasági Nyilvántartó - O. S.] a kétséges területeket tisztázni lehessen. A birtoktisztázási munkálatokat őszintén és becsületesen kell végrehajtani.”⁵ Hiába volt a morális értékekre való hivatkozás és az ötös csoportok nyilvánossága, a falutársak nyilván egyetértettek abban, hogy a hatóságok előtt a létezőnél kevesebb földet, állatot kell bevallani. A helyi nyilvánosság kontrollszerepének bevetése a valós adatok gyűjtésében nem hozott eredményt. Három év múlva Homoródszentmárton község gazdasági mérnöke kéri a képviselő elvtársakat, hogy a honpolgári

bizottságokkal végezzenek felvilágosító munkát azon választók körében, akik a földterületeiket hiányosan diktálták be.” Néhány hónap múlva megállapítják, hogy a helyi és a rajoni földnyilvántartást összehasonlítva, „több mint 500 ha mezőgazdasági terület hiányunk van.”⁶ (A község mezőgazdasági területe a rajoni nyilvántartás szerint ekkor 4888 ha, tehát a föld közel 13%-a hiányzott).

A községek vezetői szkeptikus belenyugvással próbálták elfogadtatni rajoni feletteseikkel, hogy a gazdasági nyilvántartókat lehetetlen a valóságnak megfelelő adatokkal kitölteni: „Egyes falvakban a gazdaságok a terület bemonlásánál kevesebbet mondtak be. Ennek következtében a földterületekből hiányzik. Már elég rég foglalkozunk a földterület tisztázásával, de kellő eredményt nem tudtunk elérni. A hibák nem csak ott vannak, hogy a területet a gazdák rosszul mondták be, hanem ha jól bemondták rosszul van beírva (...) A gazdák meglévő szerszámaiknak és háziállataiknak csak egy bizonyos százalékát mondták be, így a lajstromot nem lehet úgy kitölteni, hogy megfeleljen a valóságnak.”⁷

A helyi vezetés időnként új lendülettel látott neki a zavaros viszonyok tisztázásának: „Harcolnunk kell az eltírt földek kitisztázásáért!” – szólítja fel a szentmártoni néptanácsi képviselőket a VB elnök 1956 májusában.⁸

A hatalom helyi és rajoni megbízottjai fenyegetésekkel próbálják kicsikarni a gazdáktól a valós adatokat. Más eszköz egyelőre nincs, szakemberhiány miatt kivitelezhetetlen feladat a sok ezer falusi gazdaság több tízezer parcellában heverő birtokának felmérése.

Akik a területcsökkentéssel úgy próbálkoznak, hogy kaszálóikat hivatalos jóváhagyással szeretnék legelővé minősíttetni, ritkán érnek el sikert. Ezeket a túlságosan átlátszó próbálkozásokat a rajoni vezetés rendszerint elutasította. Kénosban „F. G. és társai” a Szénamező nevű dűlőn lévő kaszálóikat akarták átíratni legelőnek, de a rajoni álláspont a következő: „Nem lehet eszközölni, mivel ez a téma [!] az 1956 évi mezőgazdasági terménybeszolgáltatást felbontaná.”⁹

1957. augusztus 31-én egy rajoni körlevél arra utasítja a helyi vezetőket, hogy „az 1957 évi adókiivetést segítsék elő azzal, hogy pontos időben jelentkezzenek az adatok leadására. Továbbá mozgósítsák a lakosságot is ugyanerre és világosítsák fel, hogy a hamis adatok

bemondása súlyos következményekkel jár.”¹⁰ A be nem váltott fenyegetésekről, vagy ezek beváltásának esélyeiről a gazdáknak már volt annyi tapasztalatuk, hogy csak ritkán bizonytalanodtak el a későbbiekben is földparcelláik és juhaik számának eltitkolásában, vetésterületeik csökkentésében.

A szentpáli néptanács gazdasági referense az alábbi eset jelentésekor az apparátus tehetetlenségét is feltárja: „Cs. J. idős, amikor a here területek felleltározásával foglalkoztunk azt mondta, hogy neki nincs heréje vetve, de amikor kijelentettem, hogy terepen ellenőrizni fogom, azt mondta, hogy neki is van egy kicsi, ami nem is mondható kicsinek, mert 0,20 ha terület volt és ha minden gazda így gondolkozik, akkor hogy tudjon a gazdasági előjáró pontos adatokat továbbítani a Rajonnak?” – teszi fel kétségbeesetten a kérdést rajoni feletteseinek.¹¹

Egy kollektor Homoródalmáson a területek eltitkolására csak logikai úton tudott rámutatni: „a dolgozóknak a nagy része nem tartotta be a vetési tervet, több kalászoszt vetett mint amennyi elő volt irányozva. Azt bizonyítja a cséplési eredmény. Ugyanis sok dolgozónak kis területen igen nagy, azt lehet mondani lehetetlen átlagtermést mutat a cséplési eredménye.”¹²

Rajoni utasításra már 1952-ben létre kellett volna hozni a helyi néptanácsok keretében a „Termésnyilatkozatok Valódiságát Ellenőrző Bizottságot”, de ezeket a rajoni értékelés szerint „legtöbb helyen meg se alakították, ahol létrehozták ott is hiányosan működnek.”¹³

A néptanácsoknál dolgozó gazdasági előjáróknak a termelőmunkáról hetente jelentéseket kell felterjeszteniük a Rajoni Mezőgazdasági Ügyosztályra. Egyik előjáró késését azzal indokolja, hogy az előző héten nem kapott „reális adatokat.” Nemcsak a magángazdaságoknál, a szocialista szektorban is előfordul a hamis adatszolgáltatás: „A gazdák többet vetettek el, mint amennyit bemondottak” – jelentik az oklándi társulásból.¹⁴ A társulásokba belépett gazdáknak is érdekük volt, hogy kevesebb vetésterületre kössék meg a kötelező terményszerződéseket.

A kollektív gazdaságok, társulások késedelmes adatszolgáltatása gyakori panasz a községközpontokban: „A mezőgazdasági helyzetjelentés adatainak begyűjtésénél nehézség állott fenn a két társulás részéről (Városfalva és Szentpéter), mivel az adatokat nem közölték rendsze-

resen és a megfelelő időben. A kollektív gazdaságok közül a Dályai kollektív gazdaság szintén nem tulajdonított megfelelő fontosságot ennek a feladatnak. A fenti hiányosságokból adódott, hogy sokszor nem megfelelő adatokat kellett közölnünk a Rajoni Mezőgazdasági Ügyosztálynal.”¹⁵

Előfordult, hogy a bevallottan hamis adatszolgáltatásért a begyűjtők a rajoni felettes szervet okolták: „Nagy hiányosság a rajon részéről, hogy minden nevezendő borderót nagy késéssel küldenek ki lekönyvelés végett. Ezért, őszintén el tudom mondani, hogy a jelenlegi jelentés nem felel meg a valóságnak. Ugyanis terepjárásaim alkalmával meggyőződtem, hogy nagyon sok esetben a gazda nem tartozik, más esetben a gazda tartozik, de nincs nyilvántartás, úgyhogy bizony sok esetben nagyon kellemetlen helyzetben vagyok”¹⁶ – panaszolja 1957 novemberében a homoródszentmártoni kollektor.

A községi jelentések adatainak realitását egészében ellenőrizni képtelen rajoni vezetés gyakran kételkedik a felterjesztett adatok hitelességében. A homoródszentpáli gazdasági elöljáró a következő kétértelmű válasszal nyugtatja meg feletteseit: „A kollektív gazdaságok által leadott jelentések megfelelnek a valóságnak, kezdetben Szentpálon és Dályában a jelentések nem feleltek meg a valóságnak.”¹⁷

A kötelező beszolgáltatások eltörlése és a „szabad” szerződéses felvásárlás bevezetése után a termelők újabb harci eszköze a *fiktív szerződés*. Ez a visszatulajdonítási technika már nem is a gazdák magányos védekezése az állami eltulajdonítás ellen, hanem több személy cinkos együttműködése, amelyben a helyi vezetés tagjai is szövetségesek.

A Rajoni Értékesítési Osztály a községi néptanácsokhoz küldött körlevelében 1958-ban a következő helyzetről számolt be: „A terepen végzett ellenőrzések megállapították, hogy egyes községi néptanácsok VB-i láttamozták a Recolta állami vállalattal vagy a Szövetkezettel kötött szerződéseket anélkül, hogy megvizsgálták volna az anyagi fedezet létezését. Egyes VB tagok ilyenszerű hiányosságai lehetőséget adtak egyes rosszindulatú elemeknek, hogy fiktív szerződéseket kössenek ismeretlen termelők nevére, hamisan írtak alá egyes termelők helyett, anyagi alap nélküli szerződéseket kötöttek olyan mennyiségekre, amelyek túlhaladják az illetők termeléseit, vagy olyan terményekre,

amelyeket az illetők nem is termelnek. Az ilyen szerződések után felvett jogtalan előlegeken keresztül nagy pénzösszegek lettek nemzetgazdaságunktól elvonva.”¹⁸

Fiktív nevek, hamis aláírások, nem létező termények, egy hamis valóságkonstrukció elemei. Az együttműködés eredménye – legalábbis szimbolikusan – lenyűgöző: a termelőknek sikerült az államtól pénzt elvonni.

Mindig akadnak magányos ellenállók is, akik érdekeik védelmében a hatóságok előtt szintén hamis adatok mögé rejtőznek, például ha a hetipiacra vitt kevés terményükért igazoltatják. Egy rajoni körlevél arról számol be, hogy: „A piaci ellenőrzések során megállapítást nyert, hogy a termelők, akik élelmiszereket hoznak a piacra, vagy tejet szállítanak a lakosságnak, nem hozzák magukkal a személyazonossági igazolványaikat és ennek következtében a kihágások megállapítása alkalmával hamis nevet, lakhelyet és házsámot mondanak be és ezért a büntetések alkalmazását és azok behajtását nem lehet eszközölni.”¹⁹ A félrevezetett hatóság csak azzal fenyegetőzhet, hogy a jövőben „az igazolatlan élelmiszereket és edényeket elkobozzák.”²⁰

A földparcellák eltitkolása, területük csökkentése mellett a javak elrejtésének másik leggyakrabban előforduló esete az állatok – különösen a juhok – eltitkolása. A vizsgált korszakban a rajoni ellenőröknek évente ismétlődő problémát jelentett az „eltagadott juhok felderítése és megróvása.” Az állatok eltitkolásának előnye az volt, hogy ezek után nem kell terméket beszoigáltatni, adót, taksát fizetni. 1953 tavaszán rajoni utasítás érkezik a községi néptanácsokhoz, hogy derítsék fel azokat a gazdákat, akik „eltagadták a juhok létszámát. Ilyen esetekben a kollektorral együtt intézkedni kell az elmaradt kvóták mennyiségének a beszedéséről, illetve az eltagadott juhok megróvásáról és a gyapjúmennyiség beszoigáltatásáról.”²¹

1956. február 24-én egy rajoni körlevél arról tudósította a községi néptanácsokat, hogy a termény- és húskvóták kivetésénél „megállapítást nyert, hogy úgy a földterület, mint az állatlétszám a tavalyinál lényegesen kevesebb. A VB azonnal szervezzen csoportokat és az állatállománynál, tehén és juhnál végezzen ellenőrzést. Az állatlétszám nem lehet kevesebb, mint a múlt évben.”²²

1956-ban ugyanaz a probléma, mint az évtized elején vagy a végén. A termelők igyekeznek elrejtetni, eltagadni a beszolgáltatás alá eső javaikat, hogy csökkentsék anyagi terheiket. 1956 tavaszán a szentpéteri gazdák úgy gondolták, hogy ha juhaikat a szomszédos rajonban legeltetik, megmenekülhetnek a sajtbeszolgáltatástól: „Nehézségeink vannak szentpéteri viszonylatban mivel a szentpéteri gazdák juhaikat idegen rajonokba vitték legelőre így még a mai napig a sajt kérdése nincs megoldva”²³ – panaszkodik a községi kollektor.

Amikor Homoródszentmárton községben egy ellenőrzéskor kiderül, hogy a remetei legelőn több állat legel, mint ahányat a néptanács nyilvántart, az egyik helyi képviselő azzal érvel, hogy „1958-ban Remete faluban a legelőbizottság nem tartotta a kapcsolatot a Néptanács VB-ával, és ebből adódott, hogy ellenőrzésünk alkalmával a Néptanács több állatot talált a legelőn mint amennyi be volt jelentve.”²⁴

Az évtized végén az eltitkolt állatok kérdésében mintha a változathatatlanba beletörődő tehetetlenség hallatszana ki a rajoni utasításokból: „Tekintettel arra, hogy a terepen végzett ellenőrzések alkalmával még mindig lehet találni eltitkolt juhokat, amelyek nincsenek megróva gyapjúbeszolgáltatással, feladatul adjuk az összes néptanácsok VB-inek, hogy február hó 13-25 között indítsanak be egy akciót az eltitkolt juhok felderítésére, és gondoskodjanak a felderített juhok pótmegrovásáról”(…)²⁵

A néptanácsok azonban vagy nem szervezték meg az akciót, vagy a felderítés nem járt eredménnyel, mert három hónap múlva újabb rajoni végzés tárgya a juhfelderítés: „Homoródalmás, Szentpál helyi népt. VB szervezzenek egy juhfelderítési akciót, végezzenek ellenőrzéseket az esztenáknál, derítsék fel a hiányzó juhokat.”²⁶ A rajoni illetékes ügyosztály bizonyára megalapozott tapasztalat alapján közli, hogy „a nyilvántartások szerint nem hiányzik juh, azonban léteznek eltitkolt juhok.”²⁷ 1960-ban ugyancsak a fenti intézmény világos helyzetjelentést közöl a termelők gondolkodásmódjáról: „Meg kell állapítanunk, hogy még vannak olyan termelők, akik igyekeznek eltitkolni állataikat, hogy úgy az adónál, mint a gyapjúbeszolgáltatásnál ne legyenek megróva. Pl. év elején 70 termelő titkolta el juhait, mely juhmenyiség kitesz 143 darabot (...) Vannak olyan személyek, akik minden évben

igyekeznek eltitkolni juhaikat.”²⁸ Ez a ténymegállapítás annak a helyzetnek a tárgyilagos bevallása, hogy a felügyelők a gazdatársadalommal szemben e területen évente vereséget szenvedtek. Képtelenek voltak pontos adat- és ennek megfelelő terménybeszolgáltatásra kényszeríteni a gazdákat.

Álcázás, színlelés

A hatalom melletti lojalitás, az engedelmesség, jóindulat, tudatlanság, őszinteség színlelése és eközben az adófizetés elmulasztása, a termés eltitkolása, az állatok eltagadása, egyszerűen az ellenállás *álcázása* akár hazudozással, meglehetősen veszélytelen, de annál gyakoribb taktikai eszközök. „Úgyszintén Városháza környékén is vannak olyan dolgozók, akik nem bíznak meg a Néptanács képviselőibe, s valósággal ellenszenvesen viselkednek, sőt ami több, hazudni próbálják (...)”²⁹ – panaszkodnak a Szentpál községi képviselők VB gyűlésen. A túlerővel küzdő földművesek „megértették mennyire hasznos a naivitás, egyszerűség, elmaradottság” színlelése, mondja James C. Scott, a hétköznapi ellenállási technikák kutatója.³⁰ A gazdasági, politikai, ideológiai elnyomásnak kitett homoródminti gazdatársadalom védekezési stratégiájában gyakran az álcázás, tettetett tudatlanság, tájékozatlanság fegyverét használja.

„Az ADASZ tervet csak 32%-ban teljesítettük, ez annak tudható be, hogy az újságba megjelent rendeletet a nép nem értette meg és ennél fogva 50%-os kedvezményről beszélnek, és ezért nem akarnak fizetni” – jelenti egy adószedő 1953 őszén.³¹

De nemcsak a gazdák, a kollektorok, adószedők is gyakran hivatkoztak tájékozatlanságukra, teljesítetlen begyűjtési terveikre mentséget keresve.³²

A tettetett tudatlanságnak néha egyáltalán nem elhanyagolhatóak az eredményei. A Homoródszentmárton községi szövetkezeti elnök feletteseinek a következő esetről számol be: „A Bágyi Vár társulással a szerződést 1960 január 11-én kötöttük meg az összes gabonafélékre. Ezután a társulás elnöke bement a Rajoni Néptanácsba és külön még kötött szerződést bükkönyre vetőmag céljából. Ennek alapján a társulás vezető tanácsa ahhoz tartózkodott, hogy ha új szerződést kötöttek

a régebbi felbontódik.”³³ E fordulat után a társulás természetesen a szövetkezettel kötött nagyobb mennyiségű terménybeadást jelentő gabonaszerződést nem teljesíti.

A közös gazdálkodás kereteinek megszervezése után – ezek álcája alatt – sok kis faluban még évekig folytatnak titokban magángazdálkodást.

Az abásfalvi társulásban éveken keresztül megszegik a társulások minta-alapszabályzatában előírt legfontosabb elveket: a földeken nem dolgoznak közösen, a tagosított parcellákat újra szétosztják, elutasítják a gazdaság oszthatatlan alapjának képzését és a közös cséplést a szérűn, amely az azonnali gabonaelvonás fontos feltétele volt, ezért a hatalom mindig fokozott figyelemmel követte. A községközpontoktól félreeső kis falvakban, ahol úgy remélik, hogy nem annyira szigorú a hatalmi felügyelet és tetteik észrevétlenek maradhatnak, ezek a szabálysértések a tagság és a helyi vezetőség együttműködésével történnek. Amikor aztán a rajoni ellenőrök megjelennek a leleplező bírálat sem marad el: „Hiányosság van legnagyobb részt azon a téren, hogy a társulás tagjainak 99%-a bent cséplelt, amelyért a felelősség alól nem mentes a társulás vezetősége, elsősorban J. M. a társulás elnöke, aki ahelyett, hogy meggyőzte volna a tagokat a szérűn való cséplésről, elsőik között hordott haza, *s úgy állította be a helyzetet, hogy a tagok nem akarják a szérűcséplést.* Hogy is akarták volna, ha J. M. elvtárs mint elnök ellenkezőt csinál. Nem csak Abásfalván történt ez meg, mert kis mértékben ez volt Lókodban és részben Bányban is.”³⁴ A fenti szavakkal a rajoni kiküldött bírálta a társulás elnökét, a közös gazdálkodás elvei elleni cselekedetek azonban megtörténtek, semmit nem lehet már jóvátenni. Az áltársulás vezetői ígéretekkel, fogadalmakkal igyekeznek kiengesztelni a hatalmasokat. Néhány hónap múlva a szóban forgó társulás elnöke a községi VB gyűlésen a következő történetet adja elő: „Abásfalva dolgozó földművesei, megértve Pártunk és kormányunk irányelveit a mezőgazdaság szocialista átalakítására vonatkozóan 1952-ben megalakítottuk a Petőfi Sándor mezőgazdasági társulást. A megalakulás alkalmával 68 taggal indultunk a szocializmus felé. Az első két évben a munkákat közösen végeztük el és felsőbbrendű gazdálkodást folytatva elég szép eredményeket értünk el. Ennek a szép eredménynek a következtében a kintlevő gazdák közül

még 34-en kérték a felvételüket a gazdaságunkba (...) A 34 új tagnak nagy hibájuk volt az, hogy nem az egész földbirtokkal léptek be, hanem csak egy pár parcellával. Ez oda vezetett, hogy a tagosítás alkalmával megszűnt a közös munka, mind felosztottuk a földet parcellákra. Így nem mint társulási tagok dolgoztunk, hanem egyénileg kezdtünk gazdálkodni. Az 1956-os évben újból 14 tag kérte a felvételét, akiket a társulás közgyűlése felvett. Ennek a 14 tagnak a földcseréje nem volt meg egészen 1957 októberéig. Még 1957 októberéig mind magán gazdák úgy dolgoztunk (...) Társulásunk a közgyűlés alkalmával elhatározta, hogy az elkövetkezendő időben közösen fogunk dolgozni és közös munkával fogjuk megművelni a társulás földjeit.”³⁵ Az elnök kitűnő taktikus. Mondanivalóját védekezésül a lojalitás színlelésével indítja, majd a valós helyzet álcázására többször használja a hatalmi retorika sokat hangoztatott elemeit. Nyomatékos jelentése volt a beszédesemény kontextusában a „felsőbbrendű gazdálkodás” -nak, amely a kor propagandairódalmában a szocialista gazdálkodás szinonimája. Miközben a társulás leple alatt magángazdálkodást folytatnak, kihasználva a társulás előnyeit (gépi munka, kedvezményes adózás, kevesebb beszolgáltatás), és betartják a formális szabályokat: gyűléseket tartanak, a hatalom elvárásainak megfelelő – ám később megszegett – határozatokat hoznak. 1958-ban a kollektivizálás új hullámában a fokozódó kényszer alatt egy abásfalvi képviselő a községi VB gyűlésen – az előző hónapokban megígért közös munka ellenére – így foglalta össze faluja álláspontját: „Abásfalván kollektív gazdaságot nem próbáltak szervezni, mindenki bele van nyugodva abba, hogy dolgozzanak úgy, mint eddig (...) A párt alapszervezet egyetértett abban, hogy mindenki a saját földjein dolgozzék. Abásfalván közös munkáról még nem lehet beszélni, s ettől az abásfalviak vonakodnak is. A hiba ott van, hogy amikor a beadások megkezdődtek [a kötelező terménybeszolgáltatások – O. S.] egyesek földjeiket lecsökkentették, s így nem lehet tiszta képet látni mindaddig, amíg az összes földterület fel nem mérődik.”³⁶

A tulajdon fölötti rendelkezésért folytatott makacs küzdelem álságos formái a gyűlésen jelenlevő rajoni kiküldöttet fölháborítják: „Az abásfalvi társulás a legrosszabb társulás a rajonban. Az alapszervezet csak rossz útra segíti a társulás tagjait.”³⁷

Azokon a településeken, ahol az ötvenes években megalakultak a kollektív gazdaságok, és társulások, a falvak gazdáinak csak egy része lépett be közös termelőszervezetekbe. A tehetősebb gazdaréteg ellenállt, vagy kirekesztették őket a szocialista szektorból. Dályában, Homoródszentpálon, Recsenyében jelentős létszámban voltak magángazdák, Homoródszentpéteren és Városfalván a szervezőknek csak hosszú évek kemény munkája után sikerült a társulásokat megalakítani. A községi VB gyűléseken e falvak képviselőit, és a párttagokat gyakran kényszerítették a rajoni kiküldöttek, és a kollektivizált társközségek vezetői, hogy a szocialista szektor bővítésével szembeni álláspontjukról nyilatkozzanak. Az *álcázást* a politikai beállítódás megvallásában is felfedezhettük.

A Homoródszentpál Községi VB a rajonhoz küldött jelentésében 1956. március 23-án az olvasható, hogy a VB „a szocialista mezőgazdaság átalakításával foglalkozott Városfalván és Szentpéteren, a gazdák még nem győződtek meg eléggé és nem akarnak belépni a társulásba, még a párttagok sem, öregségükre hivatkoznak.”³⁸

Homoródszentmártonban volt olyan párttag, aki a VB gyűlésen azzal a nehezen hihető állítással védekezett, hogy az évek óta napirenden lévő kérdést még „a családban nem beszéltük meg, hogy a társulásnak tagjai legyünk-e?”³⁹

Egyik városfalvi képviselő arról számolt be, hogy falusfelei a társulásba lépés fontosságáról „meg vannak győződve, akarnak is tagjai lenni, de amikor a kérések aláírásáról volt szó, nem tudta rábírní.”⁴⁰ Volt eset, amikor egyik képviselőtársát „felvilágosító munkára hívta, hirtelen beteg lett s este mégis a táncmulatságba el tudott menni.”⁴¹

Az éppen soros felhívásokkal, tervekkel való színlelt egyetértés egy községi VB gyűlésen, ahol szigorú rajoni kiküldöttek számoltatják be a helyi képviselőket az elért eredményekről, bizonyára hasznos taktika, a következő gyűlésig pillanatnyi helyzetmegoldás. 1956. május 30-án a homoródszentpáli VB gyűlésen megállapították, hogy az előző „ülésszak alkalmával elfogadták az elvtársak az intézkedési tervet, a városfalvi képviselő elvtársak egyet is értettek a társas gazdaság megalakításával, de ennek alapján nem tettek semmit.”⁴²

Arra is volt példa, hogy a társulás szervezésével megbízott párttag falusfelei előtt eljátszotta a közös gazdaságot szervező, rendszerhű agitátor szerepét, majd hirtelen fordulattal feloldozta magát a rákényszerített kötelezettség alól. 1956 nyarán a társulásszervezésben „megemlíthessük azt, hogy eredményt értünk el V. F. városfalvi dolgozóval, ugyanakkor ez az eredmény azt mondhatnánk, nagyon gyenge, tekintettel arra, hogy V. F. nem hogy tovább foglalkozott volna új tagok felvevésével, hanem inkább untatta őket, és olyan szavakat használt, hogy neki ezt muszáj volt megcsinálni, mert párttag és ne foglalkozzanak többet vele.”⁴³ A szemtől-szembeni helyzetekben, egészen addig a pillanatig használható technika a színlelés, amíg a végső, döntő lépést meg kell tenni: alá kell írni a belépési nyilatkozatot.

Egy körültekintő képviselő miután a rendszer melletti teljes lojalitásáról biztosította a községi VB gyűlésen feletteseit, azt állította, hogy azért halogatja belépését a kollektív gazdaságba, mert a helyi társadalmi békét szeretné megővni. „D. J. városfalvi dolgozó: Ő a rendszernek nem volt ellensége, a társulásba is belépett, és a kollektív gazdaságba is be fog lépni, de nagy a rokonsága, és ezt előre velük meg kell hogy beszélje, nem akarja, hogy a község két részre szakadjon, azt szeretné hogy egyszerre az egész falu álljon be a kollektív gazdaságba.”⁴⁴

A következő kérdezett képviselő, az előtte szólóhoz hasonlóan, mély egyetértést színlel a politikai irányvonallal, de minden különösebb indoklást mellőzve, egy kurta fordulattal meghatározatlan időre elnapolja a belépést: „H. D. elvtárs válaszában rámutat, hogy ő mint párttag mindenhol minden feladatot végrehajtott és harcolt a párt határozatainak végrehajtásáért, a kollektív gazdaságba is be fog állni de még egyelőre nem.”⁴⁵

Végül vannak ötletes, képzeletgazdag színlelők, akik állítják, hogy minden egyéb feltétel meglenne, csak gyenge egészségi állapotuk gátolja őket a belépési nyilatkozat aláírásában: „Sz. J. elvtárs, (a kérdésre, hogy Mi tartotta távol a kollektív gazdaságtól, ha megmondaná?), válaszában kijelenti, hogy addig nem tud beállni a kollektív gazdaságba, amíg a szemét meg nem operáltassa.”⁴⁶ A következő kérdezett „Sz. D. elvtárs válaszában rámutat, hogy ő nem mondta, hogy nem áll be a kollektív gazdaságba, de amióta a szervezés folyik

állandóan beteg, állcsontgyulladást kapott, és nem érezte úgy magát, hogy segítséget tudott volna adni.”⁴⁷

Halogatás, passzivitás

A halogatás, passzivitás a puha védekezési eszközök egyike. Minden állami eltulajdonítási forma végrehajtásának folyamatos kísérőjelensége a kötelezettségek teljesítésének halogatása. Az adó és kvótahátralékosok, a megkötött természerződések teljesítését hanyagolók évről-évre többen vannak. Amit azonban a forrásokban felbukkanó névtelen szereplők leginkább szeretnének elhalasztani, az természetesen a döntő fordulat, a tulajdonuktól való megfosztás pillanata: az önkéntes belépés a közös gazdaságokba.

A szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségének, a közös gazdálkodás előnyeinek helyi terjesztésére, az állam iránti kötelezettségek teljesítésére az adózás, begyűjtés terén, és általában „a dolgozók felvilágosítására”, pártutasításra különböző helyi bizottságokat, szervezeteket hoztak létre. Ezek azonban legtöbbször csak formálisan léteztek, a létrehozók szándékait nem teljesítették.

1953 augusztusában Homoródszentmárton községben VB gyűlésen a helyi polgártársi bizottság passzivitását bírálják: „A népgyűlésen megalakított Polgártársi Bizottság ne csak papíron szerepeljen, mint eddig, hanem komolyabban vegye a kötelességét, és aktívan kapcsolódjon bele az építkezések kérdésébe.”⁴⁸ A helyi honpolgári bizottságok feladata lenne a hivatali hierarchia felsőbb szintjeiről érkező akciók, kampányok támogatása mellett, a különféle adónemek, illetékek begyűjtésének támogatása is. A képviselők, falufelölősökből szervezett bizottságok passzivitására az adószedők, könyvelők gyakran panaszkodtak. 1956 szeptemberében a homoródszentmártoni néptanács könyvelője jelentette: „Midőn az önmegadóztatási összegek beszédéről jelentésem megteszem, tudomására kell hozzam az ülészaknak, hogy a honpolgári bizottságok nem kapcsolódnak bele az önkéntes adóbeszédébe, a Népt. VB-nek nem adják meg a kellő segítséget, felvilágosító munkát a falvakban nem végeznek s éppen ezért az önkéntes adó beszédése nem kielégítő.”⁴⁹ A honpolgári bizottságok, a helyi politikai szféra marginális szereplői, azonban a községi képvise-

lők passzivitása már súlyosabb. Ők választások útján kerültek a lokális apparátusokba, a rajoni felettesek velük szembeni szigorú elvárása az aktív politikai munka a szocialista mezőgazdaság szervezésében. Hiába folyik már négy éve a társulások szervezése, „egyes képviselők még hallani se akarnak a mezőgazdasági szocialista szektorról, nem igyekeznek azon, hogy felvételeiket kérjék a helyi társulásba, az ilyen képviselőnek nincsen erkölcsi alapja arra, hogy választóinak felvilágosító munkát tartson a szocialista gazdálkodás felsőbbrendűségéről (...) Olyan VB tag is van, aki még azt se tudja, hogy a cséplési eredmény, azaz a termésátlag milyen volt a falujában. Nem kivételek ez alól a képviselő elvtársak sem sokan”⁵⁰ – méltatlankodik a homoródszentmártoni VB elnök. Három évvel korábban ebben a községben VB határozatban, a felvilágosító munka első mozzanataként elhatározták az „önmeggyőzést”: „A mezőgazdaság kiszélesítésével kapcsolatban minden párttag és képviselő, aki nem tagja a társulásnak vagy kollektív gazdaságnak, saját magát győzze meg és legyen tagja.”⁵¹ Ahogy a fenti panaszokból kiderül, a VB határozat is csak „papíron szerepel”, újól meg kell állapítani a községi VB gyűlésen, hogy: „Ezekben a falvakban vannak olyan párttagok és képviselők, akik még a többszöri felvilágosítás után sem értették meg a mezőgazdaság szocialista átalakításának felsőbbrendűségét és ők maguk sem hajlandók belépni a szocialista szektorba.”⁵² A képviselők halogató magatartása mellett az apparátusban dolgozó, fizetett alkalmazottak nemtörődömsége is akadályozta a helyi hatékony munkát. Homoródszentmártonban a néptanács „egyes tagjai nem támogatták a munkát, a minisztertanács határozata szerint közigazgatási téren is egyes tisztviselők nem tartják be a feldolgozott utasításokat, többszöri noszogatásra sem reagálnak, amiatt úgy az elnök, mint a titkárnak nagy nehézséget okoznak.”⁵³

Az intézményi hierarchia felsőbb szintjén a Rajoni Néptanács elégedetlen az alárendelt községi néptanácsok érdektelenségével: „egyes néptanácsok semmi eredményt nem mutattak fel és a néptanácsok érdektelenséget mutattak az útkampánnyal szemben. Így Szentpál, Fenyéd, Máréfalva, Keresztúr, Zetelaka, Miklósfalva néptanácsa nem tulajdonított kellő fontosságot az útjavítási akciónak és nem sikerült mozgósítaniuk a dolgozókat ezen akció keretében.”⁵⁴

Más esetekben az önadó kivetését kell elhalasztani a falvak lakosságának néma ellenállása miatt: „A folyó évi önmegadóztatást a mai napig nem minden faluban tudtuk megszavaztatni. Homoródalmáson és Recsenyéden a kijelölt időpontban a gyenge mozgósítás miatt a lakosság nem jelent meg olyan számban, hogy határozatképes legyen.”⁵⁵

Általános a halogatás, gyakori a dezertálás azokból a helyzetekből – vagy egyszerű elkerülése – amikor cselekedettel, jelenléttel, aláírással, munkavégzéssel, a javak beszolgáltatásával kellene bizonyítani az engedelmességet a rendelkező hatalomnak.

A halogatás, passzivitás főleg a szocialista szektorban súlyos politikai kérdés. Ahol már létrejöttek 1952–53-ban a társulások, ott is elakadt a közös gazdaságok további bővítése. 1956 decemberében Homoródszentmártonban megállapítják: „Hiányosság, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításával ugymondva semleges álláspontot foglalnak el úgy a társulás tagjai, mint a képviselő elvtársak. Ezen keresztül nem lepődhetünk meg, ha a falu dolgozói a társulásba való belépéssel nem igyekeznek.”⁵⁶ Még az a megbotránkozató eset is előfordult, hogy „a társulás vezetősége helyeslőleg láttamozta azt a jegyzőkönyvet, amelyben egy új társulati tag a tagosítás elhalasztását kéri.”⁵⁷

1957 őszén Bágyban a „társulat tagjai a földcsere keresztülvitelénél, illetve egy új tag földjének betagosításánál halogató álláspontra helyezkednek, és maguk is kérik a tagosítások elhalasztását.”⁵⁸

A társulások vezetőit is gyakori bírálat éri érdektelenségükért. 1960. június 30-án Homoródszentmártonból jelentik, hogy „voltak gazdasági egységek, amelyek a VB által kért jelentéseket nem készítették el, így pl. ápr. 15-én a VB ülésre a Bágyi Vár társulás kellett volna jelentést adjon a tavaszi mezőgazdasági munkálatok helyzetéről, azonban B. G., a társulás elnöke nem volt hajlandó a jelentés elkészítésére, és még a gyűlésen sem jelent meg. Ugyancsak a jún. 24-én tartott VB ülésre a keményfalvi társulás elnöke kellett volna jelentést adjon a növényápolásról. A jelentést nem készítette el, és még a gyűlésre sem jelent meg.”⁵⁹

Több bizonyíték szól amellett, hogy az 1957-es esztendő az előző évekhez képest a termelőknek a fellélegzés éve. Az állam megszüntette

a kvótarendszert, ha keveset is, de emelkedtek a felvásárlási árak, az év elején több községben kulácfelmentések voltak. 1957-ben „gabonaféléket nem kellett beadni, mentek a földvásárok, az élet nem volt olyan terhes mint az elmúlt évekbe” – jegyzi fel egy homoródmási naplóiró földműves. A pártvezetés a mezőgazdasági termények központosított alapjának képzését „szerződéses felvásárlás útján” tervezte. Az 1956. decemberi plenárison előterjesztett jelentés úgy értékeli, hogy a kötelező kvóta rendszere a „város és a falu gazdasági kapcsolatainak keretében, a kereskedelmi csereforma összefonódását jelentette a terményadóval.”⁶⁰ A politikai elit új elképzelése szerint a jövőben „az állam azáltal biztosítja magának a központi alap létrehozását, hogy a termelőkkel egyetértésben megállapított áron vásárolja a terményeket, mégpedig felvásárlások és szerződéskötések útján. A csereviszonyból kimarad a kötelező rész, az adójellegű rész, úgyhogy az ipar és a mezőgazdaság között, a munkásosztály és a parasztság között csereviszony, kereskedelmi kapcsolat alakul ki.”⁶¹ Elhangzik az is, hogy az állami begyűjtő szervek a falusi termelők által áruba bocsátott *termékfelesleget* vásárolják fel. Az elkövetkező időszakban ez a kijelentés volt a szerződéskötések alóli kibúvási kísérletekben az a rés, az a szimbolikus sziklafok, amelyen állva a termelők végsőkéig küzdöttek, hogy megtarthassák maradék autonómiájukat. Szó szerint értelmezték azt, hogy a csereviszonyból kimarad a kötelező jellegű rész, és csak a termékfelesleget kell leszerződni az államnak. A szerződéskötéseket eröltető felvásárlókkal szemben a gazdák szüntelenül hangoztatott, megdönthetetlen érve, hogy nincs felesleges terményük.

1957 májusában Homoródszentmárton községben „a dolgozók arra hivatkoznak, hogy amikor meglássák, hogy mennyi gabonájuk lesz csak akkor adnak [a szerződőnek – O. S.] több mennyiséget, így nem tudtuk meggyőzni a dolgozókat (...) Vannak még olyan dolgozók akik nem akarnak szerződést kötni, vagy jobbmódú gazdák, és csak kevés mennyiséget szerződtek le.”⁶² – jelentik a helyi felvásárlók a Rajoni Értékesítési Ügyosztálynak.

Telnek a hónapok, de a termelők álláspontja nem változik. Augusztusban Lókodban a leszerződött gabonát nem akarják átadni az államnak. Egy gazda azt állította, hogy ő rozsot szerződött, azt is

termelt, és a szerződésben búza van feltüntetve⁶³ – amit nem termelt, ezért nem adhatja át a felvásárlóknak.

Amilyen mértékben csökken a kényszer, és engedékenyebb a hatalom, olyan mértékben erősödik a termelők ellenállása: „Teljesen érthetetlen a dolgozók egy részének az a helytelen magatartása, hogy nem lesz annyi, hogy le is tudjon szerződni. Mindenki előtt világos, hogy az előző években beszolgáltatási rendszer volt, amikor mindenki eleget kellett tgyen az állammal szembeni kötelezettségének, s most, amikor a szerződéskötéshez mindenki saját elhatározása alapján kel-lene hozzájáruljon, sokan lehetetlen magatartást tanúsítanak.”⁶⁴ A felvásárlók beszámolóiban a termelők „érthetetlen”, „lehetetlen”, „helytelen”, „rosszindulatú” magatartása az ellenállás különféle technikáit jelenti. A felvásárlások támogatására létrehozott bizottságok is sok esetben passzívak, ezt néha nyíltan megvallják: Homoródszentmártonban „a Honpolgári Bizottság annak ellenére, hogy újjá lett szervezve, melynek N.D. az elnöke, kategorikusan kijelentették, hogy ők nem fognak semmit csinálni”⁶⁵ a termelők meggyőzése érdekében. Év közepén egy rajoni körlevél megállapította, hogy a szerződéskötési tervet alig 23,3%-ban teljesítették, ennek a helyzetnek fő oka, hogy a községi képviselők, de a szövetkezetek vezető tanácsának tagjai sem kötöttek szerződéseket sok helyen, pedig erre lehetőségük lett volna (...) így természetesen erkölcsi alap nem volt arra, hogy az egyénileg dolgozó parasztok szerződést kössenek.”⁶⁶

A teljesíthetetlen tervek miatt a rajoni kiküldöttek egyre keményebben bíralták a helyi képviselők passzív magatartását: „a képviselők bele-nyugodtak a dolgozók siralmas panaszaiiba, hogy nincs felesleges terményük a dolgozóknak, mert a múlt évi kvótába beadták.”⁶⁷

Előfordult az is, hogy éppen a képviselők támogatták a halasztást. A szentmártoni VB gyűlésen megrótták a gyepesi falufelölöst, aki az adófizetés kérdésében „ellenfelvilágosító munkát végez az adóterv teljesítésével kapcsolatosan (...) Olyan felvilágosítást végzett a dolgozók között, hogy az adófizetés elérkezik az év végéig.”⁶⁸

Az állami tulajdonba vett legelők használatáért megállapított tak-sát a gazdák a korábbi közbirtokossági gyakorlathoz viszonyítva, „indokolatlanul” magasnak tartották. Hajlunk arra a véleményre, hogy sok esetben nem is a fizetésképtelenség – a legeltetési díjak a

gazdaságok pénzkidadásai között nem a legjelentősebb tételek – , hanem az igazságtalanság-érzet az oka a taksabefizetés örökös halasztgatásának. A díjakat behajtó adószedők panaszai évente ismétlődtek: „A dolgozók nem akarják megérteni a legeltetési taxa kivetésének sürgősségét, és többszöri felhívásunkra sem hajlandók megjelenni a néptanácsnál a legelőre kihajtandó állataik beíratása végett.”⁶⁹ Egy rajoni képviselő méltatlankodásából kiderül, hogy a díjbefizetés halogatásának oka a kedvezőtlen időjárás is lehetett: „Érthetetlen a legeltetési és fedeztetési taxák nem fizetése (...) A rossz időjárással nem magyarázható a fizetések elmulasztása, hisz előbb-utóbb az állatok kimennek a legelőre, viszont a gazdák tartózkodása maga után vonja a terv nem teljesítését.”⁷⁰

A kötelezettség-teljesítés halogatása általános a hús és a gyapjú beszoigáltatásánál. A korszak vége felé egyre nagyobb a hátralekosok száma, különösen a húsbeszoigáltatás nagy teher a magángazdaságoknak. Lövétén „a husbeszoigáltatás kirovásának ideje alatt a termelők egyrésze nem jelent meg, hogy átvegye 1958. évre a beszoigáltatási könyvet, habár nap, nap után dobszó útján képviselők és szektorosok által értesítve lettek – végül pedig egy névjegyzékkel küldték ki a naposokat. A névjegyzéket aláírták, illetve tudomásul vették, ők azonban továbbra is felelőtlen magatartást tanusítottak, mert nem jöttek be. Úgy látszik egyesek így akarták húzni az időt, hogy ne adják be a kitűzött határidőre, illetve január 10-re.”⁷¹ Nem tudjuk meddig sikerült „húzni az időt” a kötelezettség-teljesítés halogatásával a lövétei gazdáknak. A fennmaradt írott forrásokból kiderül, hogy a kényszerek tudomásulvételének halogatását, a tudomásulvétel nyilvános helyzetének kikerülését mint védekezési technikákat ismerték, és használták a két Homoród-mente minden falujában.

1958 áprilisában Oklánd községből a kollektor a következő helyzetet jelenti: „Hátralekosunk van összesen 74 termelő 2431 kg összhússal, melyből sertés 1325 kg. Ebből alkalmazott 2 – 57 kg összhússal, párttag 4 – 159 kg összhússal, dolgozó paraszt 67 – 2165 kg összhússal, kulák 1 – 50 kg összhússal (...) Azok a termelők, akik fel lettek olvasva hús hátralekossal azok már évek óta mindig nehéz emberek voltak ebből a szemszögből. Már több esetben le lettek értesítve

írásban, most újabban ismét leértésítettük, és személyesen felszólítottuk, és ha erre se reagálnak, akkor alkalmazzuk a 131-est.”⁷²

A rajoni utasításokban, körlevelekben található hírhedt 131/ 1952-es foglalási törvény az egész korszakban a begyűjtési kampányok leggyakrabban emlegetett, „utolsó” kényszerítő eszköze. Mindig voltak elrettentő példák foglalásokra, kiemelésekre – a hatalom gondoskodott erről –, de a törvény előírta pénzbírság kivetést és a kényszervégrehajtást a helyi és rajoni apparátus általában halogatta. Példaként idézzük egy kollektori jelentésből az állammal szembeni kötelezettségek behajtási módjának forgatókönyvét: „Nyilvántartom az úgynevezett 1 számú nyilvántartást, amelyből megtudom, hogy melyik gazda mivel tartozik. Elkészítem a heti munkatervet, hogy melyik faluban melyik napon megyek (...) Lelátogatásom előtt hét nappal kihirdette-m, hogy mindenki tegyen eleget az állammal szembeni kötelezettségének. A legközelebbi beszoigáltatási napon adják be a járó kvótát. Azután az 1 sz. kimutatás alapján a nyomonkövető tervvel lelátogatom a gazdákat, akik nem tettek eleget, és felszólítom, hogy a következő héten tegyenek eleget a kötelességüknek, és aláíratom a nyomonkövető tervet. A következő héten azon gazdáknak akik nem tettek eleget az előbbi felszólításoknak kiküldöm az ún. utolsó felszólítást, meghatározott dátummal. Hogyha ennek a felszólításnak sem tesz eleget az illető gazda, újra fölkeresem, megállapítom az illető milyen okból nem tett eleget a felhívásnak és ha azt tapasztalom, hogy rosszindulatból, akkor megcsinálom a foglalási jegyzőkönyvet 10 napi határidővel. 10 nap letelte után a nyilvántartásból megállapítom, hogy az illető gazda az állammal szembeni tartozásnak eleget tett-e, s amennyiben nem tett eleget jelentem a Néptanács Vezetőségének segítséget kérve, hogy a kiemelést megtegyem. Ugyanakkor a jegyzőkönyveket beküldöm a rajoni Értékesítési Osztálynak, javasolva kit tegyen át a bíróságra”(...)”⁷³ Ebben a forgatókönyvben van egy döntő mozzanat: a gazdákat lelátogató kollektor dönti el, hogy az illető hátralékos „rosszhiszemű-e” vagy nem, azaz rendelkezik-e a beszoigáltatandó terménnyel és nem akar törleszteni, vagy a termelőnek üres a pincéje, padlása. Ha megállapítja, hogy a „termelőnek egyáltalán nincs semmiféle terményük” akkor a hátralékok évről-évre halaszthatók.

Aki képes eleget tenni a kötelezettségeknek, de a kitűzött beadási határidőt halasztgatja, az „rosszindulatú”, „rosszhiszemű”. A homoródszentmártoni kollektor 1958 februárjában a feletteseinek jelenti, hogy „a 131-est azon gazdáknál alkalmazza, ahol rosszindulat áll fenn, a gazda nem akarja beadni a húst, vár arra, hogy törülni fogják.”⁷⁴

Ha a fenti begyűjtési forgatókönyv hosszadalmas procedúrája után el is jut a hátralékosok ügye az illetékes rajoni ügyosztályhoz, a büntetés végrehajtása még itt is véglegesen elakadhat. Úgy tűnik, hogy sok esetben a hátralékosok büntetésével a rajoni szervek is inkább „a várakozás, a halogatás álláspontjára” helyezkedtek. 1958 októberében a lövétei kollektor jelentésében a következőket írja: „A rosszhiszemű dolgozókat behívtuk az irodába, ahol az elnök és a titkár elvtársakkal együtt foglalkoztunk velük, és köteleztük arra, hogy haladéktalanul rendezzék a hátralékban levő húsbeszolgáltatásokat (...) Ott ahol elhanyagolták a szolgáltatásokat felvettük a 131-es jegyzőkönyvet. Az év folyamán felvettünk 50 darab jegyzőkönyvet.”⁷⁵

A felvett jegyzőkönyvnek nincs semmiféle adminisztratív következménye, a Rajoni Értékesítési Osztály, vagy a Pénzügyi Osztály nem továbbítja a bíróságra: „Már most is vannak foglalások eszközölve, amelyeket jó volna ha a pénzügy végrehajtana. Már számos foglalást eszközöltünk még a múlt években is, amelyek azonban nem nyertek végrehajtást.”⁷⁶ A törvény alkalmazásának esélyeit a gazdák évek során kikapasztalták, egy idő után a fenyegetés hatástalanná válik. Azokban az esetekben, amikor a terménybegyűjtésben „csak egy pár foglalást kellett alkalmaznunk, ami nem került árverésre”,⁷⁷ a büntetőjogi felelősséggel fenyegető törvénynek inkább csak felhívó, sürgető szerepe volt. A törvény végrehajtásának elnapolása – a falusi termelők néma ellenállása előtt –, az állam be nem vallott meghátrálásaként értelmezhető. A törvény betűje szerinti bánásmód, a gazdák tömeges letartóztatása, törvényszékre hurcolása, politikai és adminisztratív szempontból nem lett volna kifizetődő eljárás.

A kollektív gazdaság szervezésének halogatásáról egy városfalvi képviselő a községi VB gyűlésen a következő biztató helyzetképet közölte: „A kollektív gazdaság megszervezésére vonatkozóan az az általános hangulat, hogy *jövőre kell elhalasztani, akkor meg lehet szervezni és mindenki be fog állni felvilágosítás nélkül.*”⁷⁸ [Kiemelés – O. S.] A

fennmaradt dokumentumokban nyomon követve a kis falu lakóinak hosszú évek folyamán a közös gazdálkodás bevezetése ellen kifejtett kemény ellenállását, csak derülhetünk a nagylelkű ígéletükön.

A kollektív gazdaságok tagjait kötelezik, hogy egyéni tulajdonban megmaradt juhaikról beadják a gyapjút. Dályában a tagság és a vezetőség halogatja a kötelezettség tudomásulvételét: „A kollektív gazdaságok tagjai többszöri hívásra sem vették ki a gyapjú beadási könyvecskéjüket. (...) Jelen pillanatban még hátra vannak a gazdaság vezető emberei is, élükön az elnök elvtárssal.”⁷⁹ Volt állattulajdonos, aki arról tudakozódott „hogya ha a juhokat eladja, akkor ki kell a gyapjú kvótát beadja?”⁸⁰

A közös gazdaságok vezetői is halogatták a terménybeadást. A dályai kollektív vezetősége VB gyűlésén javasolta, hogy a Községi Néptanács: „a felettes szervekhez tegyen javaslatot, hogy a leszerződött és a be nem adott terményeket engedjék el, vagy a beadását hadják el a jövő évre, mert ha be kell adni az idén, akkor nem marad amit a tagoknak kiadjanak.”⁸¹

A kollektív gazdaságokban a tagságnak már nincs sok veszténivalója. Rendszerint tárgyilagos hangon jelentik a rajoni illetékes ügyosztályoknak, hogy a leszerződött terményekből nem adtak be semmit, „mivel nem termett”. A székelydályai gazdaságban a terménybeadás azért maradt el, mert „a kötött talaj a bele vetett vetőmagnak csak csekély százalékát adta vissza.”⁸² Több alkalommal előfordul, hogy a terménybeadást minőségi okokból szeretnék elhalasztani. 1959 decemberében a dályai kollektív gazdaság vezetősége azért halasztaná el a kukorica-beadást, mert „nincs olyan jó minőségű kukoricájuk, hogy beadják a hátrálékos kukoricát, kérték a rajoni szerveket, hogy engedélyezzék, a jövő évi termésből legyen törlesztve a tartozás.”⁸³ Más esetben azt kérik, hogy a „terméseredmény nagyon gyenge volt és kéne a termés eredményéhez képest a szerződéses termények beadását is csökkenteni.”⁸⁴ Minden folyamodvány, panasz, indoklás jelentése ugyanaz: a megtermelt javakból a lehető legkevesebbet szeretnék az államnak átadni. Ezekre a kérésekre a rajoni felettesek vagy nem válaszoltak, vagy elutasították.

Hárítás

Az adaptív stratégiai viselkedésmódok egyike a hatalmi kényszerek elhárítása más intézményekre, személyekre. Az eltulajdonításokkal, az uralmi alávetettség különböző formáival szemben, a veszélyekkel járó nyílt ellenállás helyett az engedetlenség leplezésének egyik formája a *hárítás*. A feltárt eseteket, a hárításban szereplők pozíciói szerint különböző változatokba különíthetjük el. Voltak helyzetek, amikor a gazdasági kényszerek nemteljesítésének okait a hierarchiában egy szinten lévő intézmények hárítják egymásra, vagy az alullevő helyi intézmények hárítják a mulasztások okait a felettes intézményekre. Egyének a rájuk mért kényszereket az állami intézményekre, vagy a számonkérés fizikai helyszínétől távollévő, felelősségre nem vonható más személyekre, olykor a természet szeszélyeire hárítják. Az engedetlenség így rendszerint pillanatnyi következmények nélkül elnapolható, a következő elszámoltatásig elhalasztható. A termelő társadalomra nehezedő kényszerek hárításának konkrét, mindennapi esetei feltehetően csak elenyésző számban kerültek a jegyzőkönyvek, jelentések, beszámolók és más hivatalos iratok lapjaira. De éppen elég számban ahhoz, hogy külön ellenállási kategóriaként kezeljük őket.

1950. november 12-én a lövétei Ideiglenes Bizottságnál a következő jegyzőkönyvet fogalmazták: „Megállapítást nyert, hogy 1950 évre, napraforgó vetésre Lövéte község 2,14 ha-árral volt planifikálva. Május 31-én felvett jegyzőkönyvben megállapítást nyert, illetve fel lett véve jegyzőkönyvbe, hogy Lövéte község 2,08 ha területet elvetett napraforgóval. Ez a megállapítás azonban téves, mivel Lövéte községben vetőmaghiányában nem lett elvetve semmi napraforgó. Kéri az Ideiglenes Bizottság az illetékes hatóságokat, hogy Lövéte községre kirótt 593 kgr napraforgóbeszolgáltatást törölni szíveskedjenek tekintettel arra, hogy napraforgóval bevetett terület Lövéte községben 1950. év tavaszán nem volt.”⁸⁵ Ezt a zavaros helyzetjelentést az elnök és a gazdasági előljáró írják alá, az állítások és cáfolatok minden különösebb útbaigazító magyarázata nélkül küldik be a rajonhoz. A Rajoni Terménybegyűjtő Bizottság gyors válaszában leszögezi, hogy „miután Panea mérnök felvitt 3 és fél véka vetőmagot s azt a gazdasági előljárónak adta át” és ennek ellenére „nem lett elvetve semmi

napraforgó” ebben a helyzetben bizonyosan „gazdasági szabotázs forog fenn.”⁸⁶

A községi vezetés ezt a feltételezést azonnal elutasította, és a felelősséget egy másik, ekkor már állami irányítás alatt lévő intézményre hárította. Elismerik, hogy Panea mérnök átadott a helybeli szövetkezetnek 3 és fél véka egységes napraforgómagot, de azzal az utasítással adta át, hogy azt a szövetkezet cserélje be Zsdanov vetőmaggal. A szövetkezet ezt elhanyagolta, nem cserélte fel és így napraforgó nem lett vetve.⁸⁷ A lövéteiek és a rajon levelezéséből nem derül ki, hogy mi is történt valójában a három és fél véka napraforgóval, s az is homályban marad, hogy kinek volt bátorsága fiktív jegyzőkönyvet írni két hektár napraforgóval bevetett nem létező területről.

Az állami szerződéses felvásárlás bevezetése után továbbra is érvényben voltak a szövetkezeti szerződéskötések. Gabona, zöldség, hüvelyesek, tojás, gyapjú- és hússzerződési tervek rónak ki nemcsak a magántermelőkre, hanem a társulásokra, kollektív gazdaságokra is.

Dályában a szövetkezeti felvásárlást a kollektív gazdaság vezetősége és a tagság együttműködése akadályozza. Az elnök a községi VB gyűlésen a gabonafelvásárlás sikertelenségéért a tagságot okolja: „A kollektív gazdaság vezető tanácsa jóváhagyásával szabad felvásárlásra adott 500 kgr búzát, a naggyűlés azonban nem fogadta el.”⁸⁸ Az elnök következmények nélkül háríthatott a közgyűlésre, a minta-alapszabályzat értelmében a testületnek joga volt felülbírálni a vezetőtanács döntéseit.

Más alkalommal az említett kollektív gazdaság vezetősége a kukorica-beadás elmaradását már előre jelzi, a hiányosságot a GTÁ-ra hárítva: „termés a kukoricánál sem lesz elég, mert a kukorica vetőgép mélyen vetette és rosszul, ami hiányos kikelést idézett elő.”⁸⁹

Az állami eltulajdonításnak ellenálló falusi társadalom kitartó harcának következményei olykor a helyi intézmények közötti rivalizálásban, a zavaros alá- és mellérendeltségi viszonyok szférájában is jelentkeznek. 1959 novemberében a homoródszentpáli VB gyűlésen arra a következtetésre jutnak, hogy a szövetkezeti „elvásárlási terv nincsen teljesítve mivel nincs meg az összhang a szövetkezet vezető tanácsa és a VB között. Ugyancsak nincs összhang a kollektív gazdaság

vezetőtanácsa és a Szövetkezet között”. A kívánatos „összhang” hiánya a rendelkezési hatáskörök fölött évek óta folyó helyi csatározásokban gyökerezett.⁹⁰

Szövetkezeti felvásárlási terveket nemcsak társulásokra, kollektív gazdaságokra vetnek ki, hanem külön, ezek tagjaira is. A közös gazdaságokba belépett tagokra gyakori panasz, hogy „egyéni nem vesznek részt a szerződéskötésekben.”⁹¹ Akik megkötik a szerződéseket és nem teljesítik terménybeadást, a mulasztás okát a kollektív gazdaságra háritják. 1961 novemberében az Oklánd községi szövetkezet vezetői a következőkről számoltak be: „A felvásárlás terén nagy nehézségekbe ütköztünk, habár minden héten rendszeresen kétszer akciót szerveztünk de sajnos eredményt nem tudtunk felmutatni. Az akciók alkalmával szövetkezeti tagjaink azzal érvelnek, hogy a gazdaságok még nem osztottak annyi előleget, hogy tudjanak a szövetkezetnek is adni, így legtöbb esetben eredmény nélkül térünk vissza.”⁹²

Az adókötelezettségnél is általános a törlesztés halogatása háritással: „mikor megkapják a cukorrépa előleget azonnal eleget tesznek” mutatják készségességüket a homoródszentpáli adófizetők.⁹³

1956. október 23-án Homoródszentpálon a VB gyűlés központi problémája az, hogy a községben a kollektív gazdaság tagjainak legnagyobb az adóhátraléka: „Mi az oka, nem fizetnek a tagok, vagy P. elvtárs hanyagolta el a begyűjtést?” – kérdezi a gyűlésen felszólaló milicista. Az adószedő válaszában kifejti, hogy „a tagoknak nincs pénzük – a kollektív gazdaság még nem fizetett, a tejpénzt még nem fizették.”⁹⁴ Ilyen érvekkel nem lehet szembeszállni – az adószedő ebben a ritka esetben az adózó lakosság szószólója, aki olyan intézményekre háritja a hátralékok behajthatlanságának okait, amelyeket a VB nem ellenőrizhet.

Egy másik jelentés arról a szintén nem mindennapi helyzetről számol be, hogy az intézményi akadályok miatt az állami adóbegyűjtési terv teljesítése semmi mástól, csak a kulákok jóindulatától függ: „Nagyon kevés bevételre van kilátás, mert a szentpáli és a dályai kulákok fel vannak számolva (...) A kulákok a len árát átvételkor készpénzben a kezükhöz kapják és ezt lefoglalni nem lehet, a cukorrépa pénzt pedig postán kapják kézhez, a posta még azt se mondja meg, hogy mikor, mert ez hivatali titok. Így tehát a kulákok jóindulatától

függ, hogy mennyit hajlandók fizetni (...) Ezek után lenne egy javaslatom a végrehajtó bizottsághoz, ugyanis azokat a kulákokat, akik még fizetgetnek és nem rendszer ellenesek egy néhányat mentsenek fel, hogy a többiek is lássák, aki nem zárkózik el azt jutalmul fel is menthetik.”⁹⁵

Néhány hónap múlva a helyi VB 14 kulák felmentési kérelmét továbbítja a rajonhoz, ahol ezeket kivétel nélkül jóváhagyták, de a kor politikai és függőségi viszonyaiból arra következtethetünk, hogy nem a tönkretett gazdákkal együttérző adószedő javaslatára, hanem a magyarországi forradalom hatására lett engedékenyebb a hatalom. 1956-1957 fordulóján más községekben is – rajoni indítványozásra – kulákfelmentési akciók kezdődtek. A magyar forradalmat hevesen elítélő hivatalos propaganda ellenére a falvak földművesei között voltak, akik úgy gondolták, hogy „azért lett Magyarországon forradalom, mert nagy volt a kvóta.”⁹⁶

A kényszerek pillanatnyi kivédésének áthárítása más, felelősségre nem vonható személyekre, szintén szokásos gyakorlat volt. A döntő fordulat halogatását – a belépést a szocialista szektorba – a legközelebbi családtagokra is minden különösebb következmény nélkül hárítani lehetett, ha nem voltak jelen a számonkérés helyszínén. A városfalvi és szentpéteri társulásszervezők e technikával védekező egyénéről számoltak be: „Nehézség még az is a dolgozó parasztok részéről, hogy sok esetben találkoznak olyanokkal akik azt mondják, hogy még nincsenek meggyőződve a mezőgazdaság szocialista átalakításáról, vagy a feleségük nem akar beleegyezni, hogy beálljanak a társulásba. Egy nagy hiányosság még az, hogy az alapszervezeti tagok ebben a kérdésben teljesen passzív magatartást tanúsítanak.”⁹⁷ Egy évvel később, a homoródszentmártoni társulás bővítésekor, a magántermelők hasonlóan védekeznek. Egyik képviselő a községi VB gyűlésen a döntő lépés halogatását feleségére hárítja: „D. F. képviselő a mezőgazdasági kérdésekkel kapcsolatban megadja a választ, hogy a feleségét nem tudja meggyőzni s ez az oka annak, hogy még nem állt be a társulásba.”⁹⁸

A nők meggyőzése a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségéről a tömegszervezetek vezetőinek fontos politikai feladata volt, ugyanis a társulásba „önként” felvételüket kérő családokban a férjnek és a

feleségnek is alá kell írnia a belépési nyilatkozatot. Ezért a községi női bizottságokban a közös gazdálkodás mellett állandó agitáció folyt.

A községi begyűjtők, rajoni kiküldöttek a tervek alacsony százalékban történő teljesítéséért gyakran okolták a néptanács képviselőit, a párttagokat, akik nem adták meg a „kellő segítséget” a begyűjtési akciókban, sőt gyakran ők maguk is a hátralékosok listáján szerepelnek, nem járnak élen az állammal szembeni kötelezettségek teljesítésében.

A községközpontoktól távoli kis falvakba érkező begyűjtők akcióik sikertelenségének okait gyakran a helyi képviselőkre hárították. Ezek nem hajlandók támogatni a falujukba érkező adószedők és kollektorok munkáját. 1956. április 12-én a Szentmárton községi adószedő a VB gyűlésen panaszolja, hogy amikor kiment Bágyba „mindenik képviselő elfoglaltságára hivatkozott, és nem adták meg a segítséget.”⁹⁹ Egy jegyzőkönyvrészletből arra következtethetünk, hogy a külső falvak képviselőinek passzivitása nem elszigetelt, hanem folyamatos magatartás volt: „A képviselők a külső falukba csak hiányosan adják meg a segítséget, arra hivatkoznak, hogy ők fizetést nem kapnak, és nekik is van elég munkájuk, és nem tudnak segítséget adni.”¹⁰⁰ Egy másik jelentés szereplői szintén a bágyi képviselők: „bágyi viszonylatban L. Gy. és B. G. nem akarják, hogy a dolgozóknál alkalmazzuk a 131-es (foglalási) törvényt, de a segítséget sem adják meg a kollektornak, hogy a beszolgáltatást tudja behajtani.”¹⁰¹

Nemcsak a segítséget tagadják meg, az is előfordul, hogy a kis falvak képviselői védelmezik a falu gazdáinak érdekeit a községközpontból érkező begyűjtőkkel, adószedőkkel szemben: „Voltak hiányosságok, mivel egy alkalommal Bágy faluban voltunk az adószedővel s kimentünk a csordához, hogy ellenőrizzük a taxa nélküli állatokat, és amikor kezdtük kiválogatni az állatokat akkor megérkezett a falufelölős, és nem engedte, hogy behajtsuk az állatokat és így kénytelenek voltunk eljönni.”¹⁰²

Ha csökken a felügyelet szigora, a kötelezettségek hárításától, halogatásától a megtagadásukig olykor nagyon rövid az út. A húskvóta-beszolgáltatás határidőre való teljesítésének lehetőségeiről Homoród-szentmárton község egyik társulásának elnöke a következőket mondta: „Általános panasz a társulás tagjai részéről, meg kell említenem az idéni

húsbeszolgáltatás kivetésének helytelenségét, mert legtöbbször 1958. július 5-15-ig be kell az egész évi húskvótát szolgáltatassuk, amely a mai viszonyok, illetve a sertéshús árakkal teljesen lehetetlen. Mi minden esetben mindenkor eleget tettünk az állammal szembeni kötelezettségünknek, de idő előtt semmit sem lehet, nem lehet egy évi tervet fél év alatt teljesíteni.”¹⁰³ A nyers, kategorikus tagadást a mindenkori engedelmesség felemlegetésével enyhíti a társulás elnöke. Álláspontját a későbbi hónapokban egyértelműen nyomatékosították a vezetése alatt álló termelők húshátralékai.

A beadási kötelezettségek elmulasztását vagy részleges teljesítését a természet szeszélyeire, kedvezőtlen időjárásra hárítani – nem igényelt különösebb képzelőerőt. A „nem termett”, „nagy volt a vízkár”, „elragta a krumplit a csimasz” és más hasonló érvelések gyakoriak a terménybeadási kötelezettségek elmulasztásának indoklásakor. De vannak, akik meglepően eredeti ötletekkel rúkkolnak elő: „A kötött talajba vetett vetéseket a lótetű 100%-ban kivágta”¹⁰⁴ – indokolta terményszerződés teljesíthetlenségét a dályai kollektív elnöke. 1953. augusztus 26-án a homoródszentmártoni VB gyűlésen, amikor a községi kollektort a rajoni kiküldött, hogy a „kollektorok hibája, hogy a tejbeszolgáltatást nem teljesítik”, az illető begyűjtő a következőképp érvelt: „A hátrálékban lévő 14% [tejbeadási kötelezettség – O. S.] remetei kecsketej hátrálékból származik, ahol 53 db. kecske volt megróva kecsketej beszolgáltatással, azonban egy sem fizajott, és így nem is tudták beadni a tejet.”¹⁰⁵ Valószínűleg úgy gondolta, hogy próbálkozhat ilyen képtelen indoklással, ugyanis akkoriban gyakori volt a rajoni kiküldöttek között a gazdálkodáshoz keveset értő, osztályszempontok alapján kinevezett munkás vagy kisiparos káder.

A kényszer és az elnyomás nyílt gyakorlatának idején az alulélvők minden eszközt megragadtak, hogy mentsék maradék függetlenségüket. Kihasználták minden kéznél lévő környezeti feltételt, és elemet, adottságot, ami a kényszerek alóli kibúvási kísérletekben sikerrel kecsegtetett. A homoródszentpáliak azt állították, hogy a cukorrépa-termelésre azért nem kötnek szerződést, mert a leadott terményért javadalmazásként kapott cukrot az előző években a raktáros nem tárolta higiénikus, „tisztá helyen.”¹⁰⁶ A homoródkarácsonyfalviak,

miután a szövetkezetnek leszerződött bárányokat a brassói piacon értékesítették, azzal védekeztek, hogy a rajoni átvevők nem gondoskodtak szállítóeszközről, és azért nem tudták a szövetkezetnek átadni állataikat: „Elég sajnós, hogy ilyen siralmas helyzet van Karácsonyfalván”¹⁰⁷ – jelentették a kellemetlen esetet a községi vezetők a rajoni feletteseknek.

Az esti politikai tanfolyamokról távol maradó kollektor azért nem vesz részt „semmilyen politikai tanfolyamon, mert csak egy szemmel lát, és az is nagyon meg van gyengülve.”¹⁰⁸ Ez nem bizonyul elfogadható mentségnek, mert B. F. községi RMP titkár „hozzászólásában felhossa, hogy tényleg igaz, hogy G. elvtárs csak egy szemmel lát, de hogy a fejlődéssel lépést tudjon tartani, föltétlenül szükséges, hogy az esti tanfolyamot látogassa.”¹⁰⁹

Teljesítmény-visszatartás

Ahol az állam a javak és a termelőeszközök fölötti egyedüli, közvetlen rendelkező szerepét kisajátítja, vagy erre törekszik, minde nélkül az ellenállás terepeit hozza létre. A vizsgált korszak a falusi társadalom fölötti uralom kiterjesztésének időszaka, mindenekelőtt a javak szisztematikus eltulajdonítását jelentette. (Természetesen nem vonjuk kétségbe, hogy az ideológiai uralom kiépülésének folyamata a hatalom-társadalom viszony másik fontos aspektusa volt, de ez a problémakör a jelen dolgozat témakörén kívül esik). Minden apró cselekedet, amelynek célja ennek az eltulajdonításnak a megakadályozása vagy mérséklése, ellenállásnak számít. A visszatulajdonításban használható technikai eszközök az uralmi, felügyeleti hatékonyságtól is függnek.

Az alávetettek stratégiáiban az állami eltulajdonítási formákkal párhuzamba állítható védekezési technikák, eljárások fedezhetők fel. Ha az állam a munkaidőt akarja kisajátítani, heti vagy napi szállítási, cséplési vagy közmunkatervekkel, a gazdák munkalassítással, dezertálással válaszolnak; ha az állam elveszi a közös tulajdonban lévő legelőket, a volt tulajdonosok nem akarnak legeltetési díjat fizetni, és állataikat rejtegetik; ha az állam a földeken a közös gazdálkodást erőlteti, ennek leple alatt a falvak lakói tovább folytatják a magánter-

melést. Minden eltulajdonítási praktikára keresik a szembeszállás, védekezés, engedetlenség lehetőségeit. Ezeknek a kiderítése a hatalom által létrehozott irattömegből nehézkes, olykor sikertelen vállalkozás. Nemcsak a termelők, a begyűjtők is gyakran homályban hagyták, vagy minimalizálták az állami eltulajdonítással szembeszegülők tetteit. A kollektorok, adószedők saját munkájuk eredménytelenségét, tekintélyük ingatagságát, alkalmatlanságukat vallják be rajoni feletteseik előtt, ha túlságosan gyakran feltárják az ellenállók akcióinak eredményességét. Ezért az ellenállás legkülönbözőbb konkrét formáit rendszerint sztereotípiákba burkolják, megnehezítve az ezek után kutatók munkáját. Csak találgathatjuk, hogy milyen konkrét akciókat rejtettek az olyan megfogalmazások, hogy „a termelők nem veszik komolyan”, „nem értették meg”, „ellenséges, elítélendő magatartást tanusítanak” a tervekkel, beadási kötelezettségekkel szemben. Bár sem a termelőknek, sem a felügyelőknek nem volt érdeke a javak és az erőforrások visszatulajdonítási formáinak felfedése, a különböző feljegyzésekből néhányat mégis sikerült előcsalogni.

A munkaerő gazdálkodásban legkézenfekvőbb védekezési eljárás a teljesítmény-visszatartás. Ennek többféle változata volt a magángazdaságok és társulások, kollektívek kereteiben. Volt eset, amikor a technológiai újítások bevezetésével szembeni idegenkedés formájában jelentkezett. 1953 augusztusában a községi gazdasági előljáró jelentette, hogy „az aratást nem viasszérésben kezdtük meg, valóságos közelharcba került az aratás megkezdése, mint pl. Gyepesben és Szentmártonban.”¹¹⁰ Más helyzetekben a hatalmi adminisztráció erőltette új munkarendet utasították el: „A gazdák a kényelmesség álláspontjára helyezkedtek, s nem tartották be az utasítást, vagyis a gép napi tervét akadályozták azon keresztül, hogy vasárnapokon vagy más napokon is, későn kezdték illetve még sötétedés előtt befejezték a cséplést.”¹¹¹

A munkalassítás, teljesítmény-visszatartás azonban a közös gazdálkodás keretei között lesz általános. Amikor hosszú évek szervezőmunkája, anyagi és ideológiai kényszerei után sorra megalakulnak a homoródmenti társulások, a propagandakiadványokban (és a korszak szépirodalmi termésében) szüntelenül magasztalt kollektív munka megszűnését, sodró lendületét vizsgálatunk területének fennmaradt do-

kumentumanyagában sehogy se tudtuk felfedezni. Ennek ellenkezőjét annál gyakrabban.

A lövétei Vörös Hajnal kollektív gazdaságban 1957 tavaszán a tagság csak akkor megy vetni a mezőre, ha az elnök minden reggel házról-házra jár.¹¹²

A városfalvi társulásban folyó munkáról a Szentpál községi VB gyűlésen 1959 októberében a társulás vezetősége a következőket jelenti: „A közös munkát nem tudtuk bevezetni, habár meg volt határozva (...) A vezető tanácsstagok sem jelennek meg pontosan a munkáüléseken (...) Az állóalapot a nagygyűlés határozata szerint ebben az évben nem fogják gyarapítani (...) Elég lassan mennek a munkák, valósággal késleltetik úgy a vetési munkálatokat mint az őszi mélyszántást.”¹¹³ Ha már rájuk kényszerítették a közös gazdálkodást, még a párttagok is nyíltan megtagadják az engedékenységet: „Városfalván egyes dolgozók és alapszervezeti tagok mint H. D. és R. I. kijelentették, hogy még egy évig nem állnak be a kollektív gazdaságba, és a társulásba sem viszik úgy a munkát, ahogy azt a törvény előírja.”¹¹⁴

Az újonnan alakult kollektív gazdaságokban is akadozik a munka: „a tagok távol tartják magukat a munkától (...) Fenn áll az a nehézség, hogy a tagság minden mozgósítás dacára sem akar bekapcsolódni a munkába (...) 9 tag megtagadta a leltár aláírását.”¹¹⁵

A munka a hivatalos ideológia nézőpontjából nem termelési tényező, hanem felsőbbrendű, ösztársadalmi érdek és lelkiismereti kérdés. 1960 őszén a homoródszentmártoni községi VB jelentésben beszámolnak arról, hogy a község falvai közül éppen a községközpontnak a leggyengébbek a terméseredményei, „mert nem művelték meg a földet lelkiismeretesen.”¹¹⁶

Visszatulajdonítások

Az állam először a közületek tulajdonára terjeszti ki rendelkezési hatáskörét. A közbirtokosságok erdői, legelői, apaállatai, épületei, községi malmok, kézműipari műhelyek, szövetkezeti vagyonok kerülnek állami tulajdonba.

A kollektáló kormánybizottság 1231/1950 sz. rendelete értelmében a magán- és államosított malmok gabona vámkészleteinek szétoztása szigorúan tilos: „A malom vámgabona az állami gabonagyűjtés szerves része”, a központosított alapokba kell beszállítani.

E rendelkezés ellenére a dályai malomnál 1958-ig nem adják át a vámgabonát az állami alapba. „A malom vámgabona begyűjtése a központosított alap egyik tényezője”¹¹⁷ – feddik a dályaiakat, amikor felfedezik a közel nyolc éve folyó törvényteleniséget. Az ilyen sikeres visszatulajdonítást nyilván csak a hatalmi felügyelet alacsony hatékonysága tehetné lehetővé.

A falvak gazdái időnként kísérleteket tesznek arra, hogy visszaszerezzék az elorzott közjavaik hasznait. Ahol megfelelő minőségű agyagot találnak az államosított legelőkön, „felássák a parlagot” és téglát készítenek. Máshol a tiltó törvények ellenére, ősszel lekaszálják a legelőről a fűvet, mészkövet bányásznak ki.¹¹⁸

Az ötvenes évek elején létrehozták, a szocialista szektorba tartozó, ún. LOTZOO gazdaságokat [a kisajátított közületi – és magánbirtokokon főleg a falvak apaállatainak szükséges takarmányt termesztették kötelező közmunkával vagy részes műveléssel – O.S.]. A 308/1953-as MT határozattal kulákoktól, egyházaktól kisajátított birtokokon a helyi néptanácsok gabona-, burgonya- és takarmánytermesztést folytattak. E gazdaságok számára a legelőkből még külön kiszakítanak, „feltiltanak” területeket, ezzel csökkentve a falvak legelőterületét. Keményfalván az így elbitorolt terület hasznát követelik: „Nehézség áll fenn Keményfalván, mivel a legelőből fel van tiltva a kaszálóterület, és az benne szerepel a Lotzoo nyilvántartásában már több év óta, most mindenképpen a csordával le akarják legeltetni”¹¹⁹ – jelentik 1958 nyarán a községi VB gyűlésen.

Más esetben a gazdák a saját birtokot úgy próbálták óvni, hogy a szomszéd község társulásának legelőterületét szántották fel. Mikorra a dolog híre eljut a hivatalos fórumok elé, a rajoni pártaktivista már egyebet nem tehet, csak „helyteleníti a gyepesi képviselők munkáját, amit a remetei társulással szemben elkövettek, mivel félrevezették a felettes szerveket és a legelő területen alakították meg a lentermesztő csoportot, mentesítve saját területüket a lentermesztési terv alól.”¹²⁰

A gazdatársadalom végsőkig küzdött a földtulajdon megtartásáért. Egy-egy faluban a társulásba belépett tagok és a kintmaradtak közötti földcserék újabb feszültségekkel terhelték a helyi társadalmakat. A földek táblásításakor magántermelők és a társult tagok között a feszültségek oka az volt, hogy a kívül maradóknak rendszerint jobb minőségű szántóföldjeik voltak, ezért számukra hátrányos volt a csere gyengébb minőségű parcellákra. A helyi néptanácsoknak rajoni utasításra „Földcserét megoldó bizottságokat” kellett létrehozni, de ezek, ha megalakultak se működtek, képtelenek voltak a zavaros viszonyokat tisztázni. Sokan beálltak a társulásokba, de a földbirtokot csak részben vitték be, legtöbbször néhány silányabb parcellát. 1957 januárjában a homoródszentmártoni társulás 7 új taggal bővült, akik azonban a földcserére, többszöri felszólítás ellenére, sem jelentek meg. Abásfalván 14 új taggal nem sikerül a cserelistát aláírni, Keményfalván 5 új tag lép be a társulásba, Kénosban 37 új tag. Mindenütt kész a földterületek cserelistája, de aláírás terén „nem tudunk eredményt felmutatni” – jelentik a szervezők. Bágyban „egy tag kijelentette, hogy földterületeit nem hajlandó kicserélni ős előtt.”¹²¹

1956-57-ben Oklánd község falvaiban is megalakultak a társulások. A gazdáknak csak egy része állt be a társulásba. A további szervezés elakadt, mert a belépők és kintmaradtak között itt is „a megejtett földcseréken keresztül ellentétek jöttek felszínre a dolgozók között és mindezek nagyban nehezítették a társulások további szervezését vagy kibővítését.”¹²²

1957-ben Abásfalván az utólag belépett 34 család közül 28 hagyott kint földterületet. A községi VB gyűlésen a társulás vezetőségét felelősségre vonták: „Ki hozta azt a határozatot, hogy minden tag álljon vissza saját földjébe?” A kérdezettek azzal védekeztek, hogy senki nem hozott ilyen értelmű határozatot, „hanem munkacsoportokat akartak alakítani, és így sikerült”. Egy hozzászóló képviselő azonban tudni vélte, „hogy az a hír, hogy mindenki álljon vissza saját földjébe a társulás vezetőségétől származott. Kéri a vezetőséget, hogy ilyen biztatásokat a tagoknak ne adjanak.”¹²³

Ugyanekkor a lókodi társulásban sem jobb a helyzet. Annak ellenére, hogy azt állítják, hogy a földeket tagosították, kiderül, hogy ez csak papíron történt meg „a tagosítás meg volt ejtve, de a földcsere

nem volt megejtve (...) Nem tudták a földeket bevetni, mert a gazdája nem állt ki a földjéből.”¹²⁴

Az engedetlenségek, rejtett és nyílt szembeszegülések után a Homoródszentmártoni Néptanács kéri „a Mezőgazdasági Ügyosztályt a komeszálás kérdését [a társulásba bevitt földparcellák összevonását, táblásítását – O. S.] minél hamarabb intézni, hogy megakadályozzuk azon rémhír terjedését, hogy a társulás fel fog bomlani, mivel a földcsere ügyét még mindig nem intézték el.”¹²⁵

A Nagyhomoród menti másik község, Homoródszentpál falvaiban is hasonló a helyzet: „A földcsere végrehajtásában nehézségek vannak, mert egyesek a cserét nem akarják aláírni, vannak olyanok, akik rosszindulatból nem akarják aláírni, és vannak olyanok, akik földjeik helyébe nem kaptak ugyanolyan minőségű földet, és azért nem írják alá.”¹²⁶ Városfalván a frissen alakult társulásba belépett termelők, a községi és rajoni szervek megbotránkozására, létrehozták az addig hármas forgóhatáron a „negyedik” forgót: „A vetésterületen kívül vetettek még más területekbe is búzát és pedig az úgynevezett 4-ik forgóba. A 4-ik forgóba levő földterületek nincsenek kiosztva, ott mindenkinek megvan az Ő földje, ami volt a társulás megszervezése előtt”¹²⁷ – próbálja elfogadtatni a kialakult helyzetet a társulás elnöke a községi VB gyűlésen. B. F., a községi pártbizottság titkára azonban „hozzászólásában kifejti, hogy a 4-ik forgóval nem ért egyet, úgy néz ki a kérdés, mintha Városfalván továbbra is egyéni gazdák volnának.” A gyűlésen jelenlévő rajoni kiküldött elítéli a városfalvi társulás vezetőségét, akik „úgy a Rajoni, mint a helyi szerveket félrevezették a 4-ik forgóval illetve a 4-es forgó elnevezéssel, de a valóságban csak 3-as forgót vezettek be, a 4-ik forgót meghagyták magán gazdaság-
nak.”¹²⁸

A városfalvi gazdák merész kísérletének a verbális szankción túl további következménye nem volt.

Az egyik faluban a gazdák a szerződéskötési kötelezettségben a súlyos beszolgáltatási terhek csökkentésének lehetőségét fedezték fel. 1956 októberében a Szentpál községi VB ülésen panaszolja a kollektor, hogy „Dályában a kulákok leszerződtek földterületük nagy részét lennek és cukorrépának, ahova más egyebet nem vetnek, és ha vetnének is, akkor sem volna vetőmagvuk. A Rajoni Mezőgazdasági

Ügyosztály nem utalt ki a magán szektor részére vetőmagot, hogy a gazdák tudnának cserélni vagy esetleg felvásárolni (...) Jó volna, ha a VB hozna egy határozatot annak érdekében, hogy a nagy mennyiségű len területeket, amit a kulákok három évre leszerződtek fel lehetne bontani, amennyiben ez lehetséges, akkor esetleg rá tudnák kényszeríteni, hogy több búzát vessenek.”¹²⁹

Az állami vállalatokkal kötött szerződéseket a községi VB nem bírálhatja felül, a kialakult helyzet változtatására nincs mód. Az évi jelentésben egy képviselő az önkritika szellemében újra bírálja a VB lanyhuló éberségét, és elítéli a dályai kulákok lentermesztéssel üzőtt „mesterkedéseit”: „Cukorrépából csak 21% van leszerződve, annak ellenére, hogy a gazdák közül sokan érdeklődtek a szerződés iránt [a gazdák természetesen érdeklődést színeltek, de nem a munkaigényesebb cukorrépa-termesztésre szerződtek nagyobb területeket – O. S.]. A lenszerződést viszont községünk 155%-ban teljesítette, ami szintén hiba, mivel a kulák gazdaságok területük java részét lennel szerződtek le, hogy mentesüljenek a beadási kötelezettség alól. A végrehajtó bizottság hibája, hogy ezeket a szerződéseket jóváhagyta, ahelyett hogy megakadályozta volna a kulákok mesterkedéseit.”¹³⁰ Valószínűleg sosem fogjuk megtudni, hogy a „végrehajtó bizottság hibája” vagy a hallgatóságos együttműködés tette lehetővé, hogy a dályai kulákok csökkentsék beszolgáltatási terheiket, akik tulajdonképpen nem követtek el semmiféle rájuk bizonyítható törvényellenes cselekedetet, csak felismerték és kihasználták a kedvező körülményeket. Földjeiket oly mértékben kivonták a beszolgáltatásra termelésből, hogy egy későbbi jelentésben a begyűjtők az állam veszteségei fölött sajnálkoztak: „Milyen nagy kára van az államnak a dályai kulák birtokokban, mivel 113 ha területen csak 20 mázsa búza lett. Olyan kulákok vannak, akik egyáltalán nem tudtak eleget tenni a beszolgáltatásoknak.”¹³¹

Amikor már tarhatatlan a helyzet, amikor közeledik „a megsemmisülés”, és tovább nem menthető a magántulajdonban lévő föld és az állatállomány, utolsó, egyetlen lehetséges stratégiaként elkezdődnek a tiltott állatvágások, és az állatok eladása. 1960 novemberében jelentik, hogy „nem tartották tiszteletben a MT 676/1959. sz. határozatát Bágy faluban, ahol fekete borjuvágásokat végeztek. A kollektív-szervezés előtt gyepesi viszonylatban sokan eladták az állataikat,

amire a kollektív gazdaság számított. Kénosi viszonylatban is eladogatták a dolgozók az állataikat.¹³² Feltehetően ők is azért, mert a kollektív gazdaság ott is számított azokra.

A földjeiktől, állataiktól megfosztott termelők, már csak a kisebb értékű javaikkal rendelkezhetek. A megmaradt tulajdon fölötti rendelkezés egyik formája, hogy terményeiket nem adják át az állami felvásárló intézményeknek. Oklánd község falvaiban a felvásárló vállalatok „a gabona felvásárlásnak csak részben tudtak eleget tenni, tekintettel arra, hogy a nép a fekete-piacra viszi a fölösleges gabonáját, azért mert ott többet kaphat érte.”¹³³ A szövetkezet felvásárlási terve is „csak részben lett megvalósítva, tekintettel arra, hogy a gazdák nem veszik komolyan a szövetkezeti kérdést, s így a gabona feleslegeiket a piacokon árusítják el.”¹³⁴

A termelők az erőforrások fölötti rendelkezés és teljesítményvisszatartás mellett a súlyos terményadó okozta veszteségek csökkentésére más, apróbb léptékű technikákat is használtak. Egyik kisléptékű, de folyamatos eljárás a gyenge minőségű, idegen anyagokkal vegyített termények, állati termékek beszolgáltatásával való próbálkozás. A selejtes, idegen anyagokkal kevert gabona átadását a hatalom úgy igyekszik megelőzni, hogy már 1947-től elrendeli a learatott gabona közös szérűn történő cséplését és közvetlenül a szérűről történő gabona-beszolgáltatásokat.¹³⁵ Az idegen településekről kirendelt cséplési ellenőrökkel a termelt gabona mennyisége a szérűn könnyebben ellenőrizhető volt. De ezeket a rendelkezéseket, a kilátásba helyezett szigorú büntetések ellenére, folyamatosan megszegték. Az 1947/159. MT rendelet 4-12 évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegeti azokat, akik akadályozzák a közös cséplést. Oklándról a helyi vezetés, 1951 nyarán azt az ellentmondásos helyzetet jelenti hogy „a cséplési munkálatok a kijelölt szérűkön mind a három faluba megindultak – ezzel szemben a termelők nem szállítják a terményeiket a szérűre.”¹³⁶ A következő esztendőben Homoródalmáson a beszolgáltatott gabona szállítása „nem direkt a szérűről történt, hanem a dolgozók lakásáról, a dolgozók nem igyekeztek idegen anyagmentes gabonát beadni” – jelenti a kollektor.¹³⁷ (Az átvevőközpontokhoz szállított gabona nem tartalmazhatott 3%-nál több idegen anyagot.)

Fennebb már szó esett arról, hogy Abásfalván a társulás vezetői élen jártak a szerűn való cséplés megakadályozásában.

1951-ben a rajoni átvevőközpontnál kiderült, hogy a lövétei „beszolgáltatásra kötelezett termelők a beszolgáltatási kvótájukat élelmezési célra nem alkalmas, apró krumplival akarják teljesíteni.”¹³⁸ A helyi vezetők azonban védelmükbe veszik a gazdákat: „a kirótt krumpli-beszolgáltatás 140658 kgr. Eddig beszolgáltatva kb. 50000 kgr. A krumplitermés gyenge volt itten, úgyhogy eleget tenni a krumpli-beszolgáltatásnak nem tudunk.”¹³⁹

A termények állami eltulajdonításának időszakában – a kötelező kvótarendszer idején éppúgy, mint a szerződéses felvásárlás alatt – a termelők folyamatosan próbálkoztak a selejtes termények beadásával. „A remetei társulás mind a 7 ha-ról rossz minőségű lent adott le, ennek az az oka, hogy községünk dolgozói a régi hagyományokhoz híven ahhoz ragaszkodtak, hogy a július eleji vetés a legjobb.” Miután a szerződéses kötelezettségbe zöld lent adtak le, a lengyár megbízottja azzal fenyegetőzött, „hogy ha a lentermés az idén is úgy sikerül, mint a múlt évben, úgy Szentmárton községet kihagyjuk a lentermelésből, mint például Oklándot és Almást.”¹⁴⁰

1960 őszén a bányai társulástól beszállított árpát idegen anyagok miatt nem veszik át az átvevőközpontnál. A gabonát visszashallítják tisztításra a faluba, de ezt nem végzik el.¹⁴¹

A beszolgáltatott gabona esetében az anyagi veszteség csökkentésének utolsó lehetősége a szembeszállítás a terményeket leszálékoló átvevőkkel. 1956 augusztusában Homoródszentmártonból jelentik, hogy „nehézségek a fajsúly megállapításnál adódtak, mert a dolgozók nem minden esetben ismerik el az ellenőr által megállapított fajsúly százalékot, ami az esetben is jogos, ha az illető gabonája tiszta, de a nedvességtartalma szükségessé teszi a százalékolást.”¹⁴²

1958 januárjában ugyanebben a községben, miután a termelők elpanaszolták, hogy az átvevő központoknál „minden terményünknel megártuk a leszálékolással”, a jövőre nézve levonják a következtetést: „ebből megtanultuk azt, hogy máskor a szerződő egység küldje ki megbízottját az áru átvételére helybe.”¹⁴³

A termelők az állati termékek kötelező beszolgáltatásakor is az anyagi veszteségek csökkentésével kísérleteztek. Egy rajoni körlevél

arra figyelmeztette városi és községi néptanácsokat, hogy „a termelők nagy része nem tartja be a szerződésben vállalt kötelezettségeit, ami a szárnyasok minőségét illeti, mert gyenge és nem hizott szárnyasokkal jelentkeznek átvételre.”¹⁴⁴ Hiába biztosít az állam előnyöket a szerződő gazdáknak – a húskvóta mennyiségének csökkentésénél, a kukorica kedvezményes áron való vásárlásánál, a kötött forgalmú ipari cikkek vásárlási lehetőségére, mindez együtt nem elég kecsesítő ajánlat a szárnyasok hízlalására.¹⁴⁵

Az eltulajdonítás mérséklésére a gazdák esetenként speciális technikákat találnak ki. Homoródszentmárton községi kollektora arról számol be feletteseinek, hogy „a gyapjú átvétele alkalmával a termelő és az átvevő között akadnak nézeteltérések, mivel vagy vizesen, vagy pedig homokkal meghintve hozzák a termelők a gyapjút.”¹⁴⁶ Egy idős abásfalvi lakos szitált homokkal hintette meg a gyapjút, és „amikor az átvevő rámutatott, nem akarta elismerni”. Egy másik gazda, aki nedves gyapjút próbált az államnak átadni, szemrebbenés nélkül azt állította, hogy ő száraz állapotban szállította az átvevőhöz és itt, „a mérés alkalmával került bele a vízesség.” A kollektor jelentéséből kiderül, hogy nem egyszeri, elszigetelt esetekről van szó: „a gyapjú vizezése beszolgáltatáskor több alkalommal előfordul, de segítünk azzal, hogy a napra kiterítjük, illetve kiterítettessük, hogy szárítsák meg.”¹⁴⁷

A gazdák a tej és a hús beadásakor is próbálják csökkenteni veszteségeiket. Az egyenlőtlen viszonyok kiegyensúlyozásának esélyeiről való gondolkodásnak is változatai vannak: „a termelőnek van-e joga, hogy megkérdezze hány fokos a teje?”¹⁴⁸ – kérdezi egy képviselő a homoródszentpáli VB gyűlésen. „Hogy létezik, hogy ahányszor fokolást végeznek, a tehén teje annyiszor más fokot mutat”¹⁴⁹ – háborog ugyanekkor egy szentmártoni képviselő.

A termelők szerint a húskvóta átvevését bonyolító vállalatnál, a COMCAR-nál is „hiányosság áll fenn, mert egy 4 mázsás tehéne egy mázsa húst leütnek. Ez igen helytelen, kérjük a kivizsgálást!”¹⁵⁰ – követelik a községi VB gyűlésen Homoródszentmártonban. A kivizsgálás azonban elmaradt.

A lopás

A tulajdonviszonyok erőszakos átalakításának következményeként a gazdaság minden szférájában állandó eltulajdonítási folyamat indul el. A szocialista tulajdon dézsmálóinak rajoni listáján alkalmazottak, tisztviselők, boltkezelők, néptanácselnökök, titkárok, erdészek szerepeltek. 1957-ben a közvagyon károsításának 55 esetét derítik fel a rajoni hatóságok, a kár 221 000 lej (kb. 100 tehén ára), 1958. első negyedévében már több mint fele az előző évinek. A köztulajdon dézsmálásának járványszerű terjedése természetesen nem csak Székelyudvarhely-rajoni, hanem országos probléma. E helyzet következménye, hogy az RMP 1958. június 9-13. közötti plenárisának fő témája a köztulajdon védelme. Rövidesen sor került a büntetőtörvénykönyv módosítására. Az 318/1958 júl. 21. rendelet a 100 000 lej érték fölötti kárt okozókat halálbüntetéssel és teljes vagyonek kobzással sújtja. Ugyanez évi 417/okt.15. MT határozat a szocialista egységeknek okozott károk megtérítéséről rendelkezik. Kampány indult „országszerte a burzsoá elnyomás alatt álló spekulánsok, gazemberek” ellen, akiknek a „lopás, sikkasztás, a közvagyonnal szembeni helytelen magatartás” és más kihágások mellett – egy homoródszentmártoni VB jegyzőkönyv érzékletes megfogalmazása szerint –, az is bűnük, hogy „a dolgozó nép bőrén igyekeznek magukat kényelembe helyezni.”¹⁵¹

A szocialista tulajdonnal szembeni ellenséges viszonyulás a két Homoród menti közös gazdaságok vagyonát sem kímélte. Terjedt a hanyagság, gondatlanság, érdektelenség, a köztulajdonból való lopás. Egy valóságismerő hivatalnok a homoródszentpáli községi VB gyűlésén így fogalmazta meg a lakosság közös tulajdonhoz való viszonyulásának diagnózisát: „Elítélendő az, hogy sok esetben egyes személyek tudtak a különböző lopásokról, sikkasztásokról, de nemcsak hogy nem harcoltak ellene, hanem ellenkezőleg, egyesek majdnem dicsérik az ilyen tisztességtelen elemeket. Ez itt a figyelemreméltó és ez a legveszélyesebb (...) A tolvajok és a közvagyon hűtlen kezelőinek egy részét letartóztatják, de ilyenek százával, ezrével vannak, és nem tudják valamennyit az illetékes szervek nyakon csípni, éppen ezért az szükséges, hogy a tömegekben az ilyen tisztességtelen elemekkel

szemben a gyűlöletet a megvetés légkörét alakítsuk ki.”¹⁵² A későbbi évek története azt mutatja, hogy a közvagyonot dézsmálókkel szembeni ellenséges légkör helyett, inkább a hallgatólágos egyetértés volt általános. A közös gazdálkodási formák termelőszervezeteiben, ahol a „dolgozó nép” volt a tulajdonos, soha nem sikerült a visszatulajdonítások folyamatát megfékezni.

A szentpáli kultúrházról 1957 februárjában „a kilincsek és záruk eltűnése annyira észrevétlenül történt, hogy erről senki semmit nem tud.”¹⁵³ 1957 augusztusában Homoródszentmártonban több karavánkísérőre panasz volt. A gabonával megrakott szekerekről, útban a rajoni átvevő központok felé, elvesztek a zsákok, természetesen sem a fuvarosok, sem a termény felügyeletével megbízott karavánkísérők nem tudtak az eltűnt zsákokról semmit.¹⁵⁴

Szentpálon a kollektív gazdaság istállójából „ellopták a nyeregborítót és a kollektív gazdaság több lovának kitépték a farkát.”¹⁵⁵ A lovak hosszú, dús farka és sörénye a ló tartó székely gazdák büszkesége volt, az utóbbi tettet feltehetően nem az anyagi haszon, hanem a bosszú, a szimbolikus elégtétel keresése motiválhatta. Valószínűleg érdektelenség „állt fenn” amikor a fennebb említett gazdaságban 1957-ben elpusztult 83 db malac, 13 család méh, 2 csikó, 2 borjú, 12 juh. A gondatlan kezelés miatt elpusztult igáslóért felelős gazdát mindössze két munkanapegység levonásával büntették, „a vezetőség elodázta a felelősségrevonást, békülékeny magatartást tanúsított.”¹⁵⁶

A dályai kollektív gazdaságban egyetlen évben a szarvasmarhák közül 19 darab elhullott, amit a vezetőség indoklása szerint a nyári legeltetés alatt, a hegyi legelőn „az idegen levegő és az éghajlat okozott.”¹⁵⁷

A dályaiak veszteségéhez képest az abásfalviak kára csekélység: „1957. évben a selyemhernyótenyésztés terén községünkbe gyenge eredményt értünk el, mivel a hernyók nem részesültek megfelelő gondozásba, mint pl. Abásfalván kétszeri utasításra sem úgy gondozták, hogy azt az utasítás előírja, a gubózás előtt egy pár nappal a hernyók 50%-a elpusztult. Ez annak tudható be, hogy nem kaptak megfelelő mennyiségű eledelt.”¹⁵⁸

Voltak esetek amikor helyi vezetők, az elnök és a titkár károsították a közvagyon, ekkor ezeket leváltották, vagy áthelyezték.

Kooperációk

A korábbi történeti korszakok társadalomfejlődésének következményeként, a vizsgálatunk idő- és földrajzi határai közötti falusi társadalmak differenciált társadalmi alakzatok voltak. A lokális társadalmak belső rétegzettsége nem életformabeli különbségeket, hanem vagyoni hierarchiát és társadalmi presztízskülönbséget jelentett. A mikroviszonyok e differenciált világában mindig volt egy bizonyos – az egyenlőtlen helyzetekből táplálkozó – feszültségszint. Ez a társadalompszichológiai helyzet a lokális társadalmak belső kohézióját a kívülről érkező ingerekkel szemben azonban nem fenyegette. Katasztrófahelyzetekben a lokális életvilágok önvédelmi erőfeszítéseinek része volt a társadalmi összefogás, a kooperációk különféle formái. „E kisközösségek együttműködése a sűrű, informális társaskapcsolat-hálózaton és a külső követelésekkel szembeni ellenállás gazdag, történelmileg mélyen gyökerező szubkultúráján alapul.”¹⁵⁹

Ma már közismert, hogy a kommunista uralomgyakorlás egyik sajátossága az alávetettek spontán szerveződéseinek, a társadalmi szereplők közti intenzív kapcsolatrendszereknek, az autonómia kialakult formáinak rombolása volt. Ez a technika a hatalom társadalomátalakító törekvéseibe ágyazott, osztályszempontú, diszkriminatív gazdasági beavatkozásokban is gyakran megfigyelhető volt. A külső nyomással szemben a helyi társadalmak speciális védekező magatartása a *kooperáció*. A kutatott levéltári dokumentumanyag, és a korszakot átélte személyekkel készített életútinterjúk, illetve leírt élményanyagok¹⁶⁰ alapján hely adható annak az állításnak, hogy a külső beavatkozás mélyen megosztotta a homoródségi falvak társadalmait. Később tárgyaljuk e megosztottság dimenzióit, következményeit, e helyen csak annyit szükséges megjegyezni, hogy a lokális önvédelmi kooperációk általában nem településszintű akciók, hanem a hasonló élethelyzetű társadalmi csoportok közös önvédelmi szerveződésai. Gyakori jelenség, hogy a kooperációban résztvevők kapcsolatai kiterjedtek a település határain túl is.

Az alábbi homoródújfalvi eset, amikor „*ment az egész falu*” a kulákcsalád megsegítésére, nem mondható általánosnak, csak egy kevésbé polarizált társadalomszerkezetű településen történhetett meg:

„Engöm köteleztek, hogy hat hektárt bévessek búzával. Elvittek fel a néptanácsra s a pincébe bétettek. De a falu, amikor baj volt segített. Ment az egész falu, harminckét eke volt egyszerre, adták a vetőmagot es, s elvették. Este, amikor jött Bíró Laji, [a néptanácselnök – O. S.] akkor a búza el volt vetve s nem vittek el. A feleségem bútora huszonnyolcmillió lej volt, Udvarhelyt csinálták Imöcsnél, tízezör lej értékbe lefoglalták, le volt foglalva. Városfalván Zoltán Mózes eladott volt két ménlőcsikót. Átamentünk s a pénzt elkértük, a bútort visszaváltottuk.”¹⁶¹

Okládon a kulákcsaládot sújtó könyörtelen anyagi, társadalmi elnyomás kivédésére összefogott a rokonság, szomszédság: az ünneplő ruhát a szomszédoknál rejtegették, az egyetlen süldőt a rokonoknál titokban nevelték. Cséplés után „két alkalommal történt meg, hogy a megtermelt 60 mázsa búzából még egy szemet sem vittünk haza a szérúról, meg sem tudtuk ízlelni az új kenyeret” a saját termésből. Rokonok, ismerősök titokban búzát adtak a nélkülöző családnak, amikor „a krumplitermés rosszul sikerült 120 mázsból csak 60-at tudunk beadni (...) A néptanácshoz hívták [a családfőt – O. S.] és nagy kiabálás közben tudtára adták, hogy ha nem teljesíti a beszolgáltatási kötelezettségét úgy elviszik, hogy a felkelő napot soha meg nem látja. Hogy ki volt jelen a Néptanácsnál, aki tudomást szerzett és hallotta ezt a fenyegetést soha nem tudtuk meg, de az eredmény az lett, hogy a falu lakosai másnap a hiányzó mennyiséget összehordták és azok, akik lófogattal rendelkeztek elszállították Udvarhelyre díjtanul. A veszélyt elhárították De újabb okot kerestek dolgozó népünk legjobb fiai. A vetési kampányt használták fel ürügynek. 48 órán belül kötelezték édesapámat, hogy két és fél hektár búzát vessen el, ez lehetetlen volt, még két igavonó tehén volt, de vetőmag egy szem sem. Az előzőleg leírt jelenet újra megismétlődött. A következő nap reggelén 23 eke gyűlt össze a kapu előtt és mindenki hozta a vetőmagot magával és az előírt területet elvetették, a veszélyt a falu lakosai újra elhárították (...)”¹⁶²

A segítő kapcsolatrendszer kiterjedtsége azonban itt már nem településszintű. A hatalomhoz lojális „dolgozó nép hű fiai”, akik körülvették az idegen néptanácselnököket és kulákellenes akciókra biztatták, a helyi vagyontalan vagy törpebirtokos rétegből kerültek ki.

Az anyagi eltulajdonítás mérséklésével kísérletező kisléptékű kooperációk tömege nyomtalanul enyészett el, csak utalásokból, a véde-

kezők elleni hatalmi intézkedésekből következtethetünk a színpalak mögött zajló folyamatokra. A rajoni körlevelekből, utasításokból kiderül, hogy az alávetettek kooperációit időnként a helyi vezetők hallgatólagos egyetértése tette lehetővé. Erre egyik példa a húsbeadási kötelezettségek törlesztése. Ezt a gazdák úgy is próbálták teljesíteni, hogy alkalmi koalíciókat kötöttek, közösen vásároltak meg egy ökröt, tehenet, bivalyt, ebből törlesztették a kvótát. A hatalom szigorúan megtiltotta ezt a társulási formát, mert így ellenőrizhetetlenekké váltak a termelők közötti tranzakciók. 1955. február 18-i rajoni körlevél közli a helyi néptanácsokkal, hogy „A tartományi néptanács végrehajtó bizottságának f. évi febr. 12-én kelt 34360. számú körrendelete szerint megállapítást nyert, hogy az állatszerződéseknél nehézségek állanak fenn az ORACA szervei részére mert egyes községi végrehajtó bizottságok nem adnak ki marhaleveleket ellenben engedélyeket bocsájtanak ki egyes gazdáknak akik egyesülve másokkal adják be kötelező kvótájukat, ami üzérkedéshez vezet. Tudomásulvétel végett közöljük a végrehajtó bizottságokkal, hogy a Minisztertanács 1. számú határozata értelmében kötelesek a marhaleveleket mindazon gazdáknak kiadni akik állatot szerződnek le és ne forduljon elő, hogy ilyen esetekben a marhalevél kiadását megtagadják. Egyidejűleg utasítjuk a végrehajtó bizottságokat, ne adjanak semmiféle engedélyt társulásoknak, a spekuláció megakadályozása végett (...)”¹⁶³

A beszolgáltatási kötelezettségek csökkentésének egyik előbbi fejezetben tárgyalt formája – a földek szétíratása – szintén nemcsak a családtagok, hanem a gazdák és a helyi vezetés közötti együttműködés eredménye is. 1953-ra a családi birtokok szétíratása oly kritikus nagyságot ért el, hogy minisztertanácsi határozattal próbálják megfékezni, és elrendelik a birtokok tisztázását.¹⁶⁴ „Ez megtörtént nálunk anélkül, hogy a vezetőség tudott volna róla, a földet szétíratták a gyermekek között” – védekeztek az almási VB gyűlésen a helyi vezetők.¹⁶⁵ Nehezen hihető érvelés a néptanács vezetőségének tájékozatlansága, ha tudjuk, hogy a szétíratás fizikai helyszíne is ugyanabban az intézményben volt, ahol ezt éppen meg kellett volna akadályozni. A szétíratások alkalmával eltűnt földterületek reális helyzetét a kollektivizálás befejezéséig nem sikerült tisztázni.

Az alávetettek koalíciói, alkalmi együttműködések minden formája veszélyt jelentett a társadalom atomizálására, a horizontális kapcsolatok felszámolására, illetve kialakulásuk megakadályozására törekvő hatalomnak. A mai szemlélőnek jelentéktelennek tűnő – kooperációk lehetőségét rejtő – gazdasági tevékenységeket is minisztertanácsi határozatokkal próbálták szabályozni. A tűzifa szállítási egyéni tervek teljesítésében megtiltották a fuvarosok társulását: „B. L. javasolja, hogy azokat a kulákokat, akik nem szállították be a kirótt mennyiségű fát, el kell távolítani a faluból mindaddig, amíg a tervet nem teljesítik (...) Senki nem szállíthat más helyett!”¹⁶⁶

1956-ban a Rajoni Néptanács közölte a helyi néptanácsokkal a kukorica vásárlására és szállítására vonatkozó 485/1956. MT határozatot. Ebben, egyéb megszorító intézkedések mellett az áll, hogy „a szállítás csak szekérrel végezhető, és csak egyénileg. Több vásároló nem társulhat, hogy közösen szállítsák a vásárolt kukoricát.” A rendelet ellen vétőket pénzbírsággal és a kukorica elkobzásával fenyegették.¹⁶⁷

A kötelezettségek tagadása

A termelés piaci viszonyainak felszámolásával párhuzamosan, a hatalom a munkát „tőle idegen értékekkel díszíti fel.”¹⁶⁸ A hivatalos ideológia szerint a munka nem termelőtevékenység, hanem a becsület, dicsőség és hősiesség dolga. Aki nem dolgozik becsületesen, nem teljesíti hazafias kötelességét. Az „öntudatos dolgozó igyekszik munkáját nap mint nap megjavítani, hogy ezáltal is sikeresen hozzájáruljon Népköztársaságunk állandó erősödéséhez.”¹⁶⁹

E valóságlátási sémából következett, hogy a terménybeadási, szerződési kötelezettségét nem teljesítő termelő, a hatalmi szóhasználat értékelése szerint, „elítélendő magatartást tanúsít”, „helytelen” gondolkozásról tesz tanúbizonyságot, „mesterkedik” és „rosszindulatú” az állammal, a nép érdekeivel szemben. Minden politikai, ideológiai kényszer ellenére, amikor a termelők tapasztalják, hogy a nyílt konfrontáció, a kötelezettségek tagadása nem jelent veszélyes kockázatot, habozás nélkül megtagadják a munkát, terménybeadást, szerződéskötést, különböző illetékek, díjak fizetését. Az engedetlenség kinyilvání-

tása legtöbb esetben csoportosan történt, mivel így kisebb volt a kockázat. Homoródalmásról 1950. december 13-án a következőket közlik a rajoni Mezőgazdasági Ügyosztálynál: „Tekintettel arra, hogy az 1950. évi szerződött len bekollektálását a makfalvi Lengyár bekollektálta és még a mai napig sem lettek a gazdák kifizetve, és ezért a gazdák között a legnagyobb botrány keltett. Ezért a gazdák nem akarják a szerződést aláírni amíg nem lesznek a Lengyártól kiegyenlítve.”¹⁷⁰

A későbbi években is előfordul a len szerződések megtagadása. 1955-ben egy rajoni utasításból kiderül, hogy az ipari növények szerződéskötési munkálatainál „a hiányosságok sorozata áll fenn (...) Homoródalmás, Szentmárton községekben a felvilágosító munkát nem viszik kellőleg, hogy visszaverjék azokat a mesterkedéseket, amelyeket egyes termelők a lentermesztés átvétele megtagadásánál tanúsítottak.”¹⁷¹ A szerződéskötések megtagadása nem járt adminisztratív következményekkel.

A tűzifaszállítás tervszerűsített, ellenőrzött gazdasági tevékenység. A lófogattal rendelkező gazdáknak csekély fuvardíjért havi, negyedévi, félévi terveket kellett teljesíteniük. 1951. december 30-án Oklánd község VB gyűlésén a tüzelőfa-szállítási terv végrehajtásával kapcsolatosan megállapítják, hogy „a december hóra kirótt 10 vagon fából az erre kötelezettek egyáltalán nem szállítottak be semmit.”¹⁷² A helyi és rajoni vezetés egyelőre tehetetlen, a gazdák ellenállása rövid időre sikeres.

Néha az is előfordult, hogy épp a hatalmi szándékok végrehajtására állított hivatalnok, a hatalom helyi megbízottja védelmezte a lentiek érdekeit. Nem jóindulatból, nem együttérzésből – ezt a beállítódást mindennapi praxisuk példái cáfolták –, hanem talán azért, mert ők maguk is értetlenül állottak a fölöttük lévő rendszer logikája előtt; vagy máskor így próbálták védeni saját pozícióikat a „fent” és a „lent” közötti ütközőzónában. Az alábbi történetben – amelyről az oklándi néptanács a helyiek emlékezete szerint arrogáns, parancsvégrehajtó, VB elnöke tudósította a rajoni feletteseit, a makro- és mikrostruktúrák gyakorlatának eltérő logikája ütközik: „A továbbiakban kérjük intézkedni, hogy az 1954. évi őszi visszás helyzet ne ismétlődjön meg – a fát a körzetünkben lévő három vágter egyikeből adják ki. Mint ahogy

a Vargyasi néptanács is a vele határos karácsonyfalvi erdőrésztől szállítja a fát. A dolgozók ismételten támadják a néptanácsot, hogy miért kell nekik a fát a Homoródszentmártoni, vagy a tizenhétfalusi havasról ide szállítani, amikor helyben vágter van és a Kóhalmi Combustibil jelenleg is több vagon száraz fával rendelkezik Karácsonyfalván. Ez visszás helyzet, hogy a Kóhalmi Combustibil szállítja innen a fát, és mi meg hozzuk távolról ide. Ezt nem lehet megmagyarázni a dolgozóknak, mivel van lehetőség átcserére. A továbbiakban a dolgozók nem mennek el, hanem vesznek inkább egy 30 lejes bárkát és hoznak saját költségükre helyből. Ez viszont ugyancsak elégedetlenséget kelt, mivel magállapításunk szerint a lakosság nagy része fával nincsen ellátva.”¹⁷³

A korszak falusi alávetettjeinek sok-sok ilyen „visszás” helyzettel kellett megküzdenie.

A közbirtokosságok felszámolása után az apaállatok gondozása, takarmányozása a szocialista szektorhoz tartozott. A helyi néptanácsok feladata volt, hogy az 1952/308-as MT határozattal kisajátított földeken, ennek az állománynak szükséges takarmány termesztése. Az első időszakban az állami földeket hivatalosan megállapított munkabérekért próbálták a helyi néptanácsok műveltetni. 1953-ban Karácsonyfalván a „Lot zootehnic” területén megállapított csekély napszámért nem hajlandó senki dolgozni. Ekkor a községi VB úgy határozott, hogy az állami földeken kötelezővé teszi az „önkéntes” munkát.¹⁷⁴ Az erre kötelezettek ellenállása oda vezetett, hogy több évi, sok vesződséggel járó eredménytelen kísérletezés után az állami földeket – annak ellenére, hogy korábban tiltott volt ez a művelési forma – magántermelőknek adták ki szerződéses művelésre, 50-60%-os terményrészesedéssel. Erre a művelési formára több homoródmonti községben rátértek. A homoródszentmártoni VB indoklása szerint a szerződéses művelés „azért vált szükségessé, mert a dolgozók sérelmezték a fedezetési taxának a megfizetését és így nem voltak hajlandók közmunkával továbbra is művelni a Lot zoo. területeket.”¹⁷⁵

A munkamegtagadás egy másik helyszíne a kisajátított községi legelő. Miután az állam eltulajdonította a legelőket, magas legeltetési taksákat rótt a gazdákra. Emellett a legelőtisztítást is kötelezővé tette. „A legelő takarítás azért ment olyan hiányosan – jelentik Homoród-

szentmártonból – mert a dolgozók azt mondták, hogy ők, ha ilyen nagy legeltetési díjat fizetnek, akkor nem takarítanak legelőt is.”¹⁷⁶

A legelő-karbantartás tagadása, a fedeztetési díjak és a legeltetési taksa, más illetékekhez viszonyított, rendszerint késedelmes, hiányos fizetése feltehetően annak következménye is, hogy az állam a legeltetés és apaállattartás jól működő, gazdaságos és a termelők számára olcsóbb rendszerét – a közbirtokossági kezelést és ennek vagyonát – kisajátította és megváltoztatta. A falvak állattartói nehezen tudták elfogadni az új viszonyokat és munkamegtagadással, a díjak kifizetésének állandó halogatásával, különböző ürügyekkel (pl. már öregek a bikák, a kanok) tiltakoztak.

A javak és erőforrások fölötti csaknem korlátlan rendelkezési hatalom állami kiterjesztése előtti időkben, a másik jól működő gazdasági intézményrendszer a szövetkezeti élet volt. Főleg a Nagy-Homoród mentén, a századelőig visszatekintő múltú szövetkezeteknek jelentős vagyona (gépek, ingatlanok), piaci kapcsolatai voltak.¹⁷⁷ Az állam központosította és részletesen szabályozta a szövetkezetek hatáskörét, szervezeti felépítését. Ezek legfontosabb tevékenysége, az egységes kiskereskedelmi áruforgalmazás mellett, a szántóföldi termények, állati termékek felvásárlása volt, hatósági áron. A gazdátársadalmat a községi szövetkezeti alkalmazottak, begyűjtők folyamatosan felvásárlási, szerződés-kötési tervekkel zaklatták. A szembeszegülő gazdák leszerződtek terményeiket, de a felvásárlók elől a szabad piacra viszik a gabonát. A homoródszentpáli szövetkezet elnöke jelenti, hogy „Felvásárlási tervünket a III. negyedévre csak 41%-ban teljesítettük, ami annak tulajdonítható, hogy körzetünk dolgozói nem értették meg a felvásárlás fontosságát és terményféleségeiket inkább a szabad piacon értékesítik, minthogy a szövetkezeten keresztül értékesítenék.”¹⁷⁸ Arra is van példa, hogy a szövetkezeti felvásárlások ellen a kollektív gazdaságokban a tagság és a vezetőség együtt folytat utóvédharcot.

A szövetkezeti felvásárlók gabonát, zöldséget, gyapjút, tejet követeltek a kollektivistáktól is. De akik leszerződtek a terményeket, amikor eljön a beadás ideje, megtagadják a gabona átadását: „Elitélendő magatartást tanúsítanak Dálya falu dolgozói” – panasolja a fennebb említett szövetkezeti elnök –, „megtagadták a szerződés-kötési kötelezettségeikkel szembeni elégtételt, vagyis nem hajlandók a leszerződött

gabonamennyiséget átadni. Meg kell említenünk, hogy a dályjai kollektív gazdaság vezetőségében is vannak egyes személyek, akik nem hajlandók a fenti feladatoknak eleget tenni.”¹⁷⁹ A kollektív gazdaságok tagjai már nem válogattak a kibúvási technikákban, nem álcázták szembeszegülésüket. A szerződött terményt „nem adták be mert nem lett”, úgy gondolták ez részükről elég megalapozott indoklás. Hogy miért nem termett a közösből a föld, az már nem az ő felelősségük. Az engedetlenséget, vagy a kényszerengedelmességet nem mulasztották el közölni a felvásárlókkal. 1960-ban szintén a kollektív tagokra panaszkodik a homoródszentpáli szövetkezet begyűjtője: „Voltak olyan dolgozók, akik a beadás alkalmával kirívó magatartást tanúsítottak a beszedőkkel szemben. Itt meg kell említeni S. G. brigádost, aki már több esetben próbált az átvevő szervekkel vitatkozni.”¹⁸⁰

Más esetekben nyíltan megtagadták a szövetkezeti felvásárlóknak az szerződés-kötést: „1958. évi szerződés-kötési tervünket, hogy ilyen csekély százalékban tudtuk teljesíteni, az annak tudható be, hogy a termelők ellenséges magatartást tanúsítottak (...) Még a mai napig nem szerződtek semmiféle gabonaféleséget szövetkezetünkkel (...) teljes egészében megtagadták, hogy egyáltalán nem kötnek szerződést semmiféle gabonaféleségekkel a szövetkezettel. Azt a kijelentést tették, hogy ha gabona kell nekünk, menjünk a piacra és vásároljuk meg, vagy ha az államnak nem tetszik állítsa vissza a kötelező beszolgáltatást.”¹⁸¹

A szövetkezettel szembeni kötelezettségek alóli kibúvás szándéka olykor váratlanul heves formákat öltött. 1959 januárjában, amikor Homoródszentpál községben a szövetkezeti alkalmazottak az üzletrész hátralékukat vezették volna be a tagkönyvekbe, „egyes szövetkezeti tagok nem tudták felmutatni a szövetkezeti könyvecskéiket, és többek között még olyan szövetkezeti tag is akadt, aki ahelyett, hogy ideadta volna a könyvecskéit, fogta magát és összetépte.”¹⁸²

A fentiek már a nyílt szembeszállás gesztusai: hasonló felelésért az ötvenes évek elején a Duna-csatornához vitték, vagy több hónapos „koncentrával” [munkaszolgálat - O. S.], baragán-i kényszermunkával büntették a hatalommal ily módon tiszteletlenkedő gazdákat. A szövetkezeti felvásárló hiába közölte feletteseivel az államnak tanácsokat adó, és a termés-szerződést megtagadó gazdák nevét, a rajoni vezetés nem fogantatosított semmiféle szankciót ellenük.

Szimbolikus támadás

A tisztelet megkövetelése a mindenkori hatalom természetéhez tartozik. Az alávetettek a nyelvi kommunikáció és a viselkedés szimbolikus eszközeivel a fennálló egyenlőtlen társadalmi erőviszonyokat megkérdőjelezhetik, kiegyensúlyozhatják, sőt megfordíthatják.

Mindaz, ami ellenkezik a hivatalos társadalomképpel, az uralkodó ideológia hirdette elvekkkel, a politikai rendszer legitimitását veszélyezteti. Ami a politikai retorika szemszögéből rémhír, rágalom, koholmány, aljas híresztelés, az ugyanakkor – a hivatalos érdektulajdonítási gyakorlatban – „mesterkedés a dolgozók érdekei ellen.” A hatalomnak címzett legsúlyosabb sértések a „megszentelt” térben követhetők el. Amikor valaki, más személyek jelenlétében az ötvenes évek elején, a szentkeresztbányai Sztálin szobor előtt letérdelt és levetett kalappal, imára kulcsolt kézzel ekképp fohászkodott, hogy: „*drága Sztálin, te úgy szereted a szegény embert, hogy mindenkiből szegényt csinálsz*”, nem kerülhette el a börtönt. A hatóság nem tűrhetett el nyilvános térben ilyen durva tiszteletsértést. A valóságos viszonyok e rafinált, metaforikus kifejezése, a nem verbális tiszteletadó gesztusok és a verbális megnyilvánulás kétértelmű, tiszteletlen tartalma közötti feszültség, mint a hatalomnélküli ember pillanatnyi szimbolikus győzelme, az akkori közhangulatban feltehetően érzelmileg felkavaró hatású lehetett.¹⁸³

Nyilvánosan gúnyt űzni a hatalom méltóságából azonban sosem volt veszélytelen vállalkozás. Az egyenlőtlen viszonyok kiegyensúlyozásának, az egyéni függetlenség megőrzésének vágyát kifejező egyszeri interakciókból a közösségi emlékezetben évtizedeken keresztül megőrzött, és a mindennapi kommunikatív-interaktív helyzetekben gyakran újraalkotott történetek kerekedtek. Miközben a hatalmi propaganda a „vizuális agitáció” változatos eszközeivel (jelszavak, grafikonok, karikatúrák, vörös sarkok) uralta a nyilvánosság szféráját, a verbális kommunikációban létezett egy második, rejtett nyilvánosság. Ennek történeteiben a hatalomnélküliek győzedelmeskedtek: „*Egyszer, az ötvenes években, Kicsi András sógort be akarták szervezni a dalárdába, ahol forradalmi énekeket tanultak. Azt mondta, hogy ő nem áll be, ő az ő kenyere mellett olyan nótát énekel, amilyent ő akar.*”¹⁸⁴

„Egyik homoródmenti falunak volt egy gonosz bikája. Egy helybeli kollektív-szervező kommunista egy bottal meg akarta fegyelmezni, de nem volt szerencséje: a bika halálra tapodta. A haláleset után egy helybeli gazda találkozott szomszédfalusi komájával, aki megkérdezte: Komám hallottam mi történt nálatok, nincsen nektek még olyan bikátok? Nálunk a faluban kettőnek is volna munka.”¹⁸⁵

A szimbolikus támadás egyik enyhébb formája a hatalmi retorika elemeinek fordított jelentésű használata. Az alábbi példában szereplő gazda védekezésül a kommunista propaganda egyik sokat hangoztatott alapelvét, a közös gazdaságba felvételüket kérők „önkéntességének” jelentését fordította meg. Ezért a községi VB gyűlésen szigorú bírálatban részesült: „H. I. elvtárs mint párttag nagyon rossz magatartást tanusít a kollektív gazdaság szervezésénél, olyan kijelentéseket tesz, hogy netán kényszerrel akarják beszervezni, ami egyáltalán nem egyeztethető össze egy párttag gondolkodásával.”¹⁸⁶

A fentiekhez hasonló, álengedelmességről, burkolt fenyegetésről, kárörömről tanúskodó történetek megalkotása, használata és megőrzése sajátos koncepciót hordoz. Az alávetettek „az elnyomás, a marginalizálódás, méltóságuk semmibevétele ellen védekeznek, és ezenkívül kollektív identitásuk elismeréséért harcolnak.”¹⁸⁷

Ha fent, a politika felsőbb szférájában változnak a viszonyok a legeldugottabb falvakban is elindul a közhangulat erjedése. „Megdöbentő, hogy az alávetettek milyen erősen hajlottak arra, hogy saját, azonnali győzelmük jeleként értelmezzenek minden pletykát és félreértelmezhető hírt.”¹⁸⁸ állapítja meg James C. Scott.

Az emberek a vágyott valóságképet a két Homoród mentén is hírekben, álhírekben, jóslásokban fogalmazták meg: „Olyan hangok szállanak, különösen a XX. Pártkongresszus, a RMP KV. plenáris ülése és a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatosan megjelent plenáris ülési határozat után, hogy az osztályharc megszűnőben van, és nincs szükség osztályharc-politikára mert az már a múlté. Téves ezen hírverők mesterkedése, mert az osztályharc mindaddig nem veszti fontosságát, míg osztályellenséggel kell számoljunk.”¹⁸⁹ 1957 elején a falvakban az a hír keringett, hogy nem kötelezők a szerződés-kötések. A Szentpál községi VB gyűlésen az iskolaigazgató „hozzászólásában határozottan rámutat arra, hogy lábra kaptak olyan híresztelések, hogy a szerződés-kö-

tések nem kötelezőek, és egyben javasolja, hogy a képviselőknél és az alkalmazottakon keresztül vissza kell verni az ilyen téves koholmányokat.”¹⁹⁰ A hasonló szimbolikus támadások visszaverésének célja a fennálló viszonyok védelme, megszilárdítása volt.

Jegyzetek

1. Garai László, 1995:111.
2. Scott, James C. 1996:93.
3. CszÁLvt F.136.1958.1.424. Ugyanezt a védekezési módot említi Erdmann Gyula a magyarországi termelők ellenállási formáinak ismertetésénél.
Lásd: Erdmann Gyula 1992:136.
4. KAM-D./K.:185;186;187.
5. CszÁLvt F.517.32.145-148.
6. CszÁLvt F.517.16.1956. dec.
7. CszÁLvt F.516.19.5.
8. CszÁLvt F.517.16.1956. máj. 20.
9. CszÁLvt F.517.13.448.
10. CszÁLvt F.517.16. aug. 31.
11. CszÁLvt F.516.10.44.
12. CszÁLvt F.136.5.57.
13. CszÁLvt F.136.1952.5.94.
14. CszÁLvt F.226.74.267.
15. CszÁLvt F.516.26.12.
16. CszÁLvt F.517.32.500.
17. CszÁLvt F.516.38.161.
18. CszÁLvt F.136.1958.1.356.
19. CszÁLvt F.517.13.260.
20. Uo.
21. CszÁLvt F.164.4.59.
22. CszÁLvt F.516.10.35
23. CszÁLvt F.516.10.35.
24. CszÁLvt F.517.41.
25. CszÁLvt F.517. 338. 1959. febr.
26. CszÁLvt F.226.91.31.
27. Uo.
28. CszÁLvt F.516.38.108.
29. CszÁLvt F.516.10.46.
30. Scott, James C.: 1996:101.

31. CsszÁLvt F.517.11.50.
32. CsszÁLvt F.517.32. 1957. aug. 9.
33. CsszÁLvt F.517.42. 1960. júl.31.
34. CsszÁLvt F.517.6.1957. szept.17.
35. CsszÁLvt F.517.32.49.
36. CsszÁLvt F.517.41. 1958. ápr. 4.
37. CsszÁLvt F.517.41.1958. ápr.4.
38. CsszÁLvt F.516.10. 6.
39. CsszÁLvt F.517.32. 1957. szept.18.
40. CsszÁLvt F.516.10.43
41. Uo.
42. CsszÁLvt F.516.10.44.
43. CsszÁLvt F.516.10.84. 1956. júl. 17.
44. CsszÁLvt F.516.38.5.
45. Uo.
46. Uo.
47. Uo.
48. CsszÁLvt F.517.11.94.
49. CsszÁLvt F.517.16.1956. szept. 28.
50. CsszÁLvt F.517.16.1956. szept. 18.
51. CsszÁLvt F.517.11.169.
52. CsszÁLvt F.517.32.510.
53. CsszÁLvt F.517.11.30.
54. KAM-D./K.: 34.
55. CsszÁLvt F.516.10.18.
56. CsszÁLvt F.517.16. 1956. dec. 20.
57. Uo.
58. CsszÁLvt F.517.32. 1957. szept. 27.
59. CsszÁLvt F.517.42. 1960. jún. 30.
60. Gh. Gheorghiu-Dej 1956: 22.
61. Uo. 25.
62. CsszÁLvt F.517.41. 1957. máj. 30.
63. CsszÁLvt F.517.16. 1957. aug.
64. CsszÁLvt F.517.16. 1957. szept. 27.
65. CsszÁLvt F.517.32. 1957. júl. 27.
66. CsszÁLvt F.226.74.58.
67. CsszÁLvt F.517.32.
68. CsszÁLvt F.517.16. 1957. febr. 24.
69. CsszÁLvt F.517.32. 1957. ápr. 5
70. CsszÁLvt F.517.42. 1958. ápr.
71. CsszÁLvt F.164.6. 73.

72. CsszÁLvt F.226.74.58.
73. CsszÁLvt F.517.32.500.
74. CsszÁLvt F.517.41. 1958. febr.
75. CsszÁLvt F.164.6.323.
76. CsszÁLvt F.164.6.416.
77. CsszÁLvt F.517.32. 1957. ápr. 5.
78. CsszÁLvt F.516.26. 1959. okt. 16.
79. CsszÁLvt F.516.25.290.
80. Uo.
81. CsszÁLvt F.516.38.148.
82. CsszÁLvt F.526.26.56.
83. CsszÁLvt F.516.26.64.
84. CsszÁLvt F.516.38.148.
85. CsszÁLvt F.164.1.210-212.
86. Uo.
87. Uo.
88. CsszÁLvt F.516.38.34.
89. CsszÁLvt F.516.26.33.
90. CsszÁLvt F.516.25.278.
91. CsszÁLvt F.517.16.1957. aug.
92. CsszÁLvt F.226.114.573.
93. CsszÁLvt F.516.19.78.
94. CsszÁLvt F.516.10.142.
95. CsszÁLvt F.516.10.124.
96. Antónia Péter feljegyzése, 1956.
97. CsszÁLvt F.516.10.84.
98. CsszÁLvt F.517.32.1957. szept.19.
99. CsszÁLvt F.517.16.1956. ápr. 12.
100. CsszÁLvt F.517.32.501.
101. CsszÁLvt F.517.41.1958. febr.
102. CsszÁLvt F.517.41.
103. CsszÁLvt F.517.41.1958. jan.
104. CsszÁLvt F.516.26.56.
105. CsszÁLvt F.517.11.79.
106. CsszÁLvt F.516.10.
107. CsszÁLvt F.226.
108. CsszÁLvt F.516.25.290.
109. Uo.
110. CsszÁLvt F.517. 1953. aug.
111. CsszÁLvt F.517.6. 1957. szept. 27.
112. Mihály János gyűjtése 1957. 42.

113. CsszÁLvt F.516.25.203.
114. Uo.
115. CsszÁLvt F.516. 25. 304.
116. CsszÁLvt F.517.42.
117. CsszÁLvt F.516. 1958.
118. CsszÁLvt F.517.41. 1958. febr.
119. CsszÁLvt F.517.41. 1958. jún.1.
120. CsszÁLvt F.517.16. 1956. máj. 20.
121. CsszÁLvt F.517.33.10.
122. CsszÁLvt F.226.74.192.
123. CsszÁLvt F.517.32. 1957. ápr. 11.
124. Uo.
125. CsszÁLvt F.517.32.449.
126. CsszÁLvt F.516.32. 1957. ápr.11.
127. CsszÁLvt F.516.25.213.
128. Uo.
129. CsszÁLvt F.516.10.161.
130. CsszÁLvt F.516.10.186.
131. CsszÁLvt F.516.10.158.
132. CsszÁLvt F.517.42. 1960. nov.
133. CsszÁLvt F.226.14.8.
134. CsszÁLvt F.226.14.12.
135. Hiv. Közl. 1947. jún. 26.
136. CsszÁLvt F.226.9.51.
137. CsszÁLvt F.136.1952.5.57.
138. CsszÁLvt F.164.1.189.
139. CsszÁLvt F.164.1.190.
140. CsszÁLvt F.517.41.11.
141. CsszÁLvt F.517.42.1960. okt.2.
142. CsszÁLvt F.517.16. 1956. aug.
143. CsszÁLvt F.517.41. 1958. jan.
144. CsszÁLvt F.517.23.89.
145. Uo.
146. CsszÁLvt F.517.40.1958. máj.15.
147. Uo.
148. CsszÁLvt F.516.19.70.
149. CsszÁLvt F.517.16. 1957. márc.14.
150. CsszÁLvt F.517.11.38.
151. CsszÁLvt F.517.42. 1958 aug. 30.
152. CsszÁLvt F.516.23.67-69.
153. CsszÁLvt F.516.32. 1957. febr.4.

154. CsszÁLvt F.517.16. 1957. aug.31.
155. CsszÁLvt F.516.23.66.
156. Uo. 67.
157. CsszÁLvt F.516.26.33.
158. CsszÁLvt F.517.40. 1958. máj.15.
159. Scott, James C. 1996: 123.
160. A *Hargita Népe* (csíkszeredai napilap) *Kuláksors* pályázatára a két Homoród mente falvaiból is küldtek emlékezéseket. Lásd: *Kuláksors*, 1999.
161. Benedek András (sz.1924) homoródújfalvi lakos szóbeli közlése, 1992. nov.13.
162. Fekete Domokos, 1998. Kézirat. Készült a *Hargita Népe* „*Kuláksors*” pályázatára. Kristó Tibor újságíró, a pályázat vezetője adományozta a KAM-D./K. adattárának.
163. KAM-D./K.:17.
164. 1101/1953 MT határozat.
165. KAM-D./K.:135-136.
166. CsszÁLvt F. 226.22.14.
167. CsszÁLvt F. 517.13.528.
168. Szabó Márton 1998:55-56.
169. Részlet egy rajoni körlevélből (13.941/1955.) Mihály János gyűjtése 1955.1.
170. KAM-D./K.:124.
171. CsszÁLvt F.226.22.27.
172. CsszÁLvt F.226.9.77.
173. CsszÁLvt F.226.42.83.
174. CsszÁLvt F.226.22.16.
175. CsszÁLvt F.517.32. 1957. ápr.
176. CsszÁLvt F.517.41. 1958. febr.
177. Balázs Dénes 1995.
178. CsszÁLvt F.516.23.90.
179. CsszÁLvt F.516.23.90.
180. CsszÁLvt F.516.38.108.
181. CsszÁLvt F.516.23.52.
182. CsszÁLvt F.516.25.12.
183. A környék falvainak idősebb és középkorú lakói a történetet ma is ismerik.
184. Bodor Árpád (sz.1928) homoródalmási lakos szóbeli közlése 1993. ápr.17.
185. Csiki Mihályné sz. Bodor Irén (sz.1935), homoródalmási lakos szóbeli közlése 1995. aug 9.
186. CsszÁLvt F.516.38.51.
187. Habermas, Jürgen 1997:158.
188. Scott, James C. 1996:89.
189. CsszÁLvt F.517.16. 1956. aug. 4.
190. CsszÁLvt F.516.19.15.